113306

KINCSESTÁR

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG
KIS KÖNYVTÁRA
49. SZ.

MAGYAR HÁZIÁLLATAINK

ÍRTA
HANKÓ BÉLA

BUDAPEST
MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

KINCSESTÁR

MAGYAR HÁZIÁLLATAINK

ÍRTA

HANKÓ BÉLA

BUDAPEST 1943
KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

113306

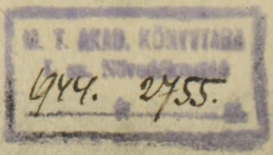

Kiadó: Angyán Pál

Tipográfiai Műintézet (Fel.: Maretich József) Budapest, V., Báthory-u. 18.

MAGYAR HÁZIÁLLATAINK

BEVEZETÉS.

Európa szívében élünk és körül vagyunk véve idegen népekkel. Állattenyésztő nép vagyunk s az állattenyésztés ősfoglalkozásunk. Szomszédainknak is vannak állataik, de ha ezeket az állatokat az ősi magyar háziállatokkal összehasonlítjuk, csodálkozva látjuk, hogy a mi ősi háziállataink mind mások, mint a körülöttünk élő népek állatai. Ez a feltűnő jelenség akkor a legszembeszökőbb, ha parlagi, primitív, tehát ősi állatfajtáinkat nézzük és hasonlítjuk össze a szomszédokéval. Mert az újabban tenyésztett háziállatainkban bizonyos egyformaság van és megegyezés a középeurópai fajtákkal. De tudjuk, hogy eredetileg mások voltak állataink, s csak divatmajmolásnak köszönhetik újabb és idegen eredetű háziállatfajtáink, hogy hazánkban is meghonosították és továbbtenyésztették őket. Ilymódon aztán a régi és a behozott új fajták keresztezéséből, itt a magyar rögön, új háziállatfajták is keletkeztek, melyek részben már alkalmazkodtak is a hazai viszonyokhoz, részben most vannak azon az úton, hogy használható új magyar fajtákká váljanak. De mindezek az újabban kitenyésztett háziállatfajták eltérnek az ősi, eredeti magyar fajtáktól, s azok nem hasonlítanak a szomszédaink állataihoz sem. Nem hasonlítanak hozzájuk, mert más az eredetük; eleink hozták őket magukkal akkor, amikor itt Európa szívében, több mint

AKADÉMIA KÖNYVTÁR

egy évezreddel ezelőtt, hazát alapítottak és végleg megtelepedtek.

Hogy ezt megértsük, tudnunk kell, hogy honnan eredtek őseink. Őseink az Ural, Kaukázus és Fekete tenger közötti síkságról jöttek és kettős gyökérből eredtek. Egyrészük a finn-ugor népcsoport tagjaként, halász-vadászó, egyhelyben lakó nép volt, mint a népcsoport legkeletibb ágának, az ugornak legdélkeletibb része. Ezt a törzset *Krisztus* születése körül, egy Ázsiából előtörő, harcias, lovas török nép, az ogurok, magával sodorta és elszakította a többi ugoroktól. Az európai finn-ugor eredetű törzs tehát kiszakítva a rokon törzsek kötelékéből, egy ázsiai lovas török néppel került szoros érintkezésbe, és átvette tőle annak magas ázsiai műveltségét és katonai szervezettségen alapuló államszervezetét. Így lett állattenyésztő, harcias lovas néppé, míg tanítómesterei, az ogurtörökök pedig a magyar nyelvet vették át tőle. A két népcsoport eggyéforrt, onoguroknak, unugoroknak, majd később magyaroknak nevezte magát, és háziállatszükségletét ott fogta be a megfelelő vadállatokból, ahol éppen lakott: a fentemlített síkságon. Odavaló volt a ló, a szarvasmarha, a juh és disznó, amit háziasított, tenyésztett és magával hozott hatalmas csordák alakjában, a IX. században, mai hazánk területére. Ősi háziállatainkat tehát nem itt szereztük, hanem magunkkal hoztuk a meótiszi őshazából mai hazánk területére. Ezért mások eredeti háziállataink mint a bennünket környező népek állatai.

A KUTYA.

Az emberiség legrégibb háziállata a kutya. Az emberréfejlődés ködös hajnalán, a kőkor legelején, amikor az ember családonkint vagy egész kis, családból lett csapatban, barlangokban lakott és kóborló, gyüjtögető vadászó életmódot folytatott: ott volt a nyomában már a kutya, mely azóta is leghűségesebb háziállatunk.

Hogy az első háziállat mimódon fejlődött a kutya vad őséből, azt ma természetesen biztosan nem tudhatjuk, csak éppen sejtjük. Valószínű, hogy a kutya vad ősei azért lopakodtak az ember nyomába, azért követték vándorutain, mert az ősember az elejtett vadászzsákmány csontjait, hulladékait ott hagyta elhagyott hamvadó tüze körül s a kutya sakálszerű ősei természettől fogva dög- és csontevők voltak, így az emberi hulladékok jó lakomával, az ember közelsége pedig állandó táplálékkal kecsegtette őket. Talán a sótartalmú hamú, a barátságos meleg és az, hogy az ember megtűrte őket és talán oda is dobálta nekik a lerágott csontokat, elég ok lehetett arra, hogy a kutya vad őse nem idegenkedett az embertől, követte és lassacskán csendes baráti viszony fejlődött ki közte és az ember között. Így szokhatott bele évezredek alatt fokozatosan a kutya háziállat szerepébe.

Kétségtelen, hogy kezdetben ennek a társulásnak csak a kutya látta hasznát, de bizonyos az is, hogy az

ember is csakhamar ráeszmélt arra, hogy a barlangja közelében tanyázó kutyák kitűnő érzékszerveik révén jóval előbb vesznek észre minden közeledőt, s azt hangosan jelzik is és így esetleges veszély közeledtekor időt biztosítanak a védekezésre. Az ember ezért most már nemcsak megtűrte a kutyát közelében, hanem talán már oda is csalogatta. A viszony a két élőlény között egyre meghittebb és szorosabb lett, s a kutya később már a vad fölhajtásában is segíthetett az embernek és megtámadtatása esetén védelmére is kelt. Így fejlődött ki a kutyában apránként az a természet, mely őt minden más háziállatunktól megkülönbözteti: megérti és követi az ember utasításait, ismeri és védelmezi az embert és vagyonát, hű szolgája és barátja marad haláláig. Ilyen tulajdonságok egyetlen más háziállatunkban sem fejlődtek s így érthető, hogy a kutya volt ősidőktől kezdve a hűség jelképe és ma is az.

Ezek szerint tehát kezdetben tulajdonképpen a kutya volt az, mely az ősember nyomába szegődött és követni kezdte és csak később iparkodott maga az ember is azon, hogy a kutya a közelében maradjon. Ezért mondja *Klatt:* „Nem az ember, hanem a kutya találta ki a háziasítást." Csak miután a kutyával jól összeszokott és ennek nagy hasznát látta, gondolhatott az ősember arra, hogy más állatokkal is kísérletet tegyen.

Az ember és a kutya között évezredek alatt kifejlődött bensőséges viszony, az a sok haszon, melyet figyelmeztetése, védelme, a zsákmány felkutatása és elejtése, valamint a magántulajdon megvédése által az embernek szerzett, érthetővé teszi, hogy primitív népek tisztelték, sőt felsőbbrendű lényként magasztalták a kutyát. A régi perzsák is vallásos tiszteletben részesítették, sok más nép mintájára.

Egyszerűbb életkörülmények között élő emberi társadalmat ma sem tudunk elképzelni kutya nélkül. A magas észak eszkimója szántvontató és vadat-hajtó

kutyája nélkül épp oly kevéssé tud megélni, mint a sivatagi beduintábor, melyet kóbor, gazdátlan kutyák gyűrűje követ és előre figyelmeztet minden közeledőre, vagy a belsőázsiai pásztor, akinek hatalmas nyája megőrzésében a kutya nélkülözhetetlen segítőtársa.

Minél magasabbá válik az emberi kultúra, annál inkább háttérbe szorul az emberiség legősibb és leghűségesebb társa és barátja, a kutya. A kultúra megfosztja természetes életkörülményeitől a kutyát és agyondédelgetett kedvenccé, szalonkutyává, ölebbé alacsonyítja le; vagy pedig egészen lemond róla. De abban a pillanatban megbecsüli a kulturember ma is, és egyenesen nélkülözhetetlennek tartja, mihelyt maga is kilép a magas kulturközösségből. A vadászembernek hű társa ma is a kutyája, és mint tanyai házőrző, nyájőrző és terelő, még ma is nélkülözhetetlen.

A magyarságnak is ősidők óta hűséges társa a kutya. Nekünk is ez volt, mint minden más népnek is, a legelső háziállatunk. Az Ural délkeleti lejtőin elterülő őshazában élő eleink, mint a finn-ugor népcsoport többi tagja, halászó és vadászó életmódot folytattak, kutyájuk tehát legelőször kétségtelenül vadászkutya lehetett. Mikor aztán a háziállattartás a juhra, lóra, majd később a marhára is kiterjedt és eleink a déli pusztákra költözve, lovas, nomadizáló állattenyésztő néppé alakultak át, szükségük lett a nyájakat őrző és védő kutyákra is a régi vadászkutyák mellett. E nyájvédő kutyáknak hatalmas termetű, erős ebeknek kellett lenniök, hogy a nyájat a tolvajok és farkascsordák ellen megvédhessék.

Ilyen ősi magyar kutya volt a ma is meglevő *komondor*.

A komondor tehát ősmagyar kutya. Kétségtelen, hogy honfoglaló eleink hozták magukkal mai hazánkba, mint hatalmas nyájaik védelmezőjét az Ural és Kaukázus közötti síkságról, de valószínű, hogy maga a kutya belső-ázsiai eredetű, mert a Góbi sivatag nomádjai ma

is komondorszerű, bár kisebb termetű kutyákat használnak nyájaik őrzésére és védelmére; valószínű az is, hogy a komondortartást is az ogurtörököktől vettük át, akiktől a lovaglást és állattenyésztést tanulták ugorfajtájú eleink.

Hogy a komondor név milyen régi, nem tudjuk. Hajdan a kutyát ebnek hívták és a kutya szó csak a XV. század végéről ismeretes, de 1544-ben *Kákonyi Péter* Astiágis király históriájában már komondorról ír, mikor azt mondja, hogy: „A komondor addig ugatva követé". *Commenius Ámos* pedig 1653-ban írta, hogy: „Komondoroc oerzic a tsordát".

A komondor fehér színű, hatalmas testű, 90 cm. marmagasságú állat. Szőre a pofatájék kivételével, egész testén hosszú, göndörödő, bozontos, egyes fürtökbe összetapadó és nemezszerű csomókba összeálló, amik a tél végén és tavasszal, az új szőr közül sárgásszínű, tenyérnyi csomókban csüngnek ki. Leghosszabb a szőr a farkán és hátsó combján. Nyáron nyakán, mellén és mellső lábain elveszti a hosszú szőrt, de hátsó testfelén megmarad (gatyára vetkőzik). A komoly megjelenésű, bátor kutya mindenkiben kellő tiszteletet, az idegenben pedig félelmet ébreszt, vele tréfálni nem lehet. Udvaron és a ház körül, vagy régebben a nyáj és csorda körül már puszta jelenléte biztosította és biztosítja az idegentől nem érinthető területet. Csendes és komoly természetű kutya, mely öblös hangján ok nélkül nem ugat és különösen az éjjeli órákban fölhangzó ugatása biztos jele annak, hogy idegen közeledik vagy veszély fenyegeti a házat.

Amilyen nagy örömmel üdvözli gazdáját, olyan gyanakvó és óvatos idegenekkel szemben még akkor is, ha a legjobb falatokat nyújtják neki. Megszokott környezetében bátor és határozott fellépésű, de idegen helyen bizonytalannak érzi magát és búsul. Ha elég

tere van, a legjobb házőrző, mely a legcsikorgóbb hidegben sem kívánkozik be a házba.

Nem is olyan régen, minden nyájat komondorok őriztek és tolvajokkal, farkassal bátran szembeszálltak. *Szentgyörgyi József* mondja róla 1803-ban, hogy: „Tsak az a hívság, vigyázás és szorgalmatosság, mellyel a pásztoremberekneк a baromnak őrzisit segíti, olly nagy, hogy az annyi számú emberektől ki nem telhetne." Amikor még sok volt a farkas hazánkban és a ridegen tartott, a szabadban telelő nyájakat gyakran támadta farkascsorda, komondor védte meg a nyájat a farkas pocsékolásától. A pásztorok botra kaptak, felélesztették a tüzet, a borjú nagyságú szeges nyakörvű komondorok nyüszítve-vinyogva keringtek a nyáj körül és mérlegelték az ellenség erejét s ha túlerőben érezték magukat, megszalasztották az ordasokat. De jaj volt, ha elszámították magukat. A farkasok egy perc alatt széttépték a hű állatokat, berontottak a nyáj közé és szétugrasztották. Mire a pásztorok megakadályozhatták volna, egész falkát leölt belőle a csikasz.

Pethe Ferenc írja 1815-ben a komondorról, hogy: „Van köztük, de ritka, amely a farkasnak egymaga is kiáll és megfelel". Csapatosan pedig: „a tsatán is szerentsésen keresztülesnek". Míg a legtöbb komondor teste tömzsinek látszik, a Kunság komondora hosszabb lábbal és megnyúltabb testtel bír, ezért járása is peckesebb és nem kullogó; erre céloz egy régi közmondás: „Úgy jár, mint a kunok ebe a homokon."

Az utóbbi időben a komondor megritkult, a tanyákon azonban ma is ezt a kutyát szeretik a legjobban s egy-egy komondorkölyökért egy fiasjuhot vagy két mázsa búzát is megadnak. Rendkívül dús bundája miatt a nyári meleget rosszúl tűri és nappal árnyékban fekszik és nehezen mozdul, az idegenszagra mégis azonnal megelevenedik, éjjel pedig fáradhatatlanul járja a ház tájékát.

Míg a komondor mindig fehér, mert régen, amikor még nyájőrzésre használták, csak a fehéret tűrték meg a pásztorok, hogy éjjel is jól lehessen látni és meg lehessen a sötétben is különböztetni a farkastól, addig másik hatalmastestű magyar kutyánk, *a kuvasz*, már sárga, sőt ordasszínű is lehet, de akad közöttük feketetarka is. Kuvaszban is a fehér a legszebb és az ebtenyésztők szemében csak ez az értékes.

A kuvasz még a komondornál is magasabb és nagyobb lehet, szintén ősmagyar állat és ázsiai eredetű. Külseje tetszetősebb, mint a komondoré, szőre sima, vagy csak enyhén hullámos és sohasem tapad össze gyapjas condrákká, mint a komondor összetapadt, szennyessárga, hosszan lefityegő szőrcsomói. Szellemi képességek tekintetében a komondor mögött marad ugyan, de ez a kutya is kitűnő házőrző, rendesen mérgesebb, harapósabb mint a komondor és egykönnyen nem ijed meg a maga árnyékától. De ennek is tágas hely, nagy udvar kell, különben éjszakánkint elcsavarog és őrizetlenül hagyja a házat.

Hajdan a kuvaszt nemcsak őrzésre, hanem vadászatra is felhasználták. Rettenthetetlen bátorsága alkalmassá tette nemcsak a farkas, hanem medve és bölény lefogására, mint ahogy ezt régi adatokból csakugyan tudjuk is. A bessenyők is borjúnagyságú kuvaszokkal hajszolták egykor a bölényt. Igen valószínű, hogy eleink, akik bölényvadászatokat is tartottak, szintén kuvaszt használtak a szelindek mellett a bölény felhajszolására és lefogására.

Ősmagyar kutya *a puli* is, mely egészen komondorszerű, de ennél sokkal kisebb termetű. Marmagassága 40—50 cm. között van, de vannak ennél még kisebbek is. Színe sokféle, a fehértől a feketéig minden színben előfordul. Legszebbek és a legkedveltebbek a galambszürke, vasderes és ordasszínűek. Ez a legokosabb és legintelligensebb kutyánk. A pásztorok szerint olyan

okos mint az ember, mindent meg is ért, éppen csakhogy beszélni nem tud. Hogy a pásztorember milyen nagyra tartja puliját, mutatja, hogy sohasem mondja kutyának, hanem mindig pulinak.

Ámbár a puli is őseredeti magyar kutya, juhászkutya csak újabban lett belőle. Hajdan vízikutyának hívták és a rétségek, kiterjedt nádasok, vizes, zsombékos helyen őrzött nyájakból szigetekre elkalandozott állatok kihajtására használták, mert a puli, — ellentétben a komondorral, — nem fél a víztől és kitűnően úszik.

Használták vízivad felverésére és az elejtett vadnak vízből való kihozására is, vagyis olyan munkára, mint ma a vizslát.

Amikor az ősi magyar juh helyébe külföldről egyre több és több birkát telepítettek be az országba, az ősi magyar juhval együtt elhagyták a nyájak ősi őrzőjét, a komondort és helyébe, szintén nyugati divat szerint, a pulit kezdték használni. Tulajdonképpen úgy kezdődött a nyájterelő kiskutyák divatja, hogy a birkanyájakkal együtt idegen juhászok is jöttek, akik német spicc kutyájukat is magukkal hozták. Magukkal hozták a kampós, birkafogó juhászbotot is, amely épp úgy elterjedt itt, mint a kis terelőkutya. A régi magyar juhászok nem használtak juhászkampót, mert arra nem volt szükség, de a könnyen rühesedő birkákat gyógykezelés végett mindúntalan ki kellett fogdosni a nyájból s erre kellett a kampósvégű bot. Eredetileg a magyar juhászbot olyan bunkós volt, mint a mai gulyásbot. A német juhászkutya, a spicc és a magyar puli keresztezéséből lett *a pumi*, a pumi és a spicc keresztezéséből pedig *a mudi;* mindhárom kitűnő, éber, okos és serény kutya. Ma juhász ilyen kutya nélkül már el sem szegődik, mert mint a debreceni gazdák mondják: „Nem ű dógozik, hanem a kutyája".

Bár a puli nem volt eredetileg juhászkutya, az új

mesterségben is olyan tökéletesen megállja a helyét, hogy talán nincs is nála különb terelőkutya. Rendkívül érdekes, hogy *Hoffmann*, kiváló német szakértő szerint a magyar puliból lett a német pudli, az uszkár, az okosságáról híres és minden cirkuszban szereplő nagyszerű kutya, melyet a külföldi szerző szerint az ősi magyar vízikutyából, a puliból tenyésztettek ki Németországban.

Öröm nézni a pulit, ahogy dolgozik. A juhász csak int neki, s aki csak látja, elbámul, hogy a puli azonnal mily szépen teljesíti a parancsot. *Kenéz* mondja: „Láttam pulit, amelyik juhász nélkül őrzött 400 darab birkát 25 hold gyepen, amely nem volt szélesebb 125 méternél és körül volt véve vetésekkel. Ennek ellenére egy szál gabonát a birka le nem haraphatott . . ."

Öröm nézni a pulit, ahogy dolgozik, . . . de ez nem öröm a birkának! A mészárosok a megmondhatói, hogy minden birka lába tele van kutyamarással, véraláfutással. Mert míg a komondor hatalmas testével tekintély volt a juh előtt, az apró pulit semmibe sem veszi a jószág, minthogy pedig a puliban „igen nagy erkölcs vagyon", az összeharapdálja az engedetlen juh lábát és így kényszeríti szótfogadásra. A puli terelésének a birka adja meg az árát.

A puli mint házőrző nagyszerűen beválik és még arra is jó, hogy a baromfit a virágos vagy veteményes kertből távoltartsa és visszaterelje az odakalandozókat a baromfiudvarra. Ez az okos, ügyes és hűséges kis állat hamar megnyeri minden ember szeretetét.

A pumi kissé nagyobb termetű, kevésbbé bozontos, hosszabb és keskenyebb fejű és felálló fülű. Ez a kutyafajta itt a magyar rögön alakult ki a birkákkal bejött spicc-szerű idegen juhászkutyáknak az ősi magyar pulival való keveredéséből. Ma gulyák és kondák őrzésére szívesebben használják, mint a pulit. Igen eleven, ügyes, használható jószág, amelyről már 1795-ben *Gáti István*

megírta, hogy házőrzőül is kitűnően használható. Ezt mondja: „A ház körül a Pumik, apró kutyák legvigyázóbbak-hűségesebbek, mérgesebbek, szolgálatra megtaníthatóbbak."

A komondort és kuvaszt német ebtenyésztő egyesületek kezdték el először rendszeresen tenyészteni, de a magyar ebtenyésztő egyesületeké az érdem, hogy kitartó munkájukkal elérték, hogy az ősi magyar kuvasz, komondor és puli ma világszerte ismert és elismert és a külföld is egyre nagyobb megértéssel és szeretettel fordul feléjük. De nemcsak ősi őrző és terelő kutyáink vannak, hanem mint ősi vadásznépnek, ősidők óta van vadászkutyánk is. Árpádházi királyainkról tudjuk, hogy bölény-, medve- és vadkanvadászataikon nagytermetű *szelindek* kutyákat is használtak a megsebesített vad lefogására. Ebből a kutyából lett aztán a mészároskutya és hajdan, amikor a magyar szilajmarhát lábon hajtották ki a külföldre, ez a kutya nagy szolgálatokat tett a félvad vágójószág lefogásában, hogy a mészáros veszély nélkül lebárdolhassa. A megsebzett erdei vad nyomára pedig hajtókutyákat vagy *kopókat* eresztettek. Ezek a sebzett szarvast, medvét, disznót körülülték és fogvatartották, míg a vadász oda nem érkezett. A kopó nevét 1237-ből kelt oklevelek is említik már. A legkedvesebb vadászkutya mégis *a vizsla* és *az agár* volt.

Mikor a tűzfegyverek még nem voltak divatban, eleink főleg hálóval fogták a nyulat, fácánt vagy foglyot; a hálóba pedig erre a célra betanított „szagló kutyák, vagyis fürjre való vizslák" terelték be őket szép lassacskán. A sólymászat és agarászat mellett ez volt a vadászat legkedveltebb módja. és tudjuk, hogy még *II. Rákóczi Ferenc*, a nagyságos fejedelem is nagy szenvedéllyel űzte.

Az ősi magyar vizsla ma is megvan, s ma is a legjobb vizsla minden vizsla között. Zsemlyesárga, kecses, nem nehézkes testét rövid, sima szőr fedi. Magyar

vizsláink igen szép és igen okos kutyák, melyek kitűnnek engedelmességükkel, kitűnő szaglásukkal, keresési modorukkal és a vadelhozó munkában is. Hajdan minden magyar úr azon volt, hogy jó paripái, derék sólymai és ügyes vadászó kutyái legyenek. A XVI. században élt koszorús költőnk, *Balassa Bálint* is nagyra becsülte a jó kutyát és barátainak is többízben küldött jó vadászó madarat, vagyis sólymot és vizslát. *Gyulay János* azt kéri *Batthyány Kristóftól* 1563-ban, hogy: „Egy szagló kutyát, azaz fűrjre való vizslát küldene" neki. *Póky Menyhért* pedig 1556-ban így ír: „Hogyha feküvizslánk volna, foglyot bőven foghatna a madarász."

Mikor pedig *Klucsay Albert* 1590-ben vizslát ajándékozott *Zay Péternek*, levelében elmondja, hogy „a küldött fűrjésző vizsla még gyermek s csak mostan lesz jó, nyúlászni való vizslákkal kell a mezőre bocsátani."

Érdekes, hogy a régi levelek mindig megkülönböztetik a magyar vizslát a nyugati gall vizslától, melyet sinkuránnak (chien courant) hívtak.

Az urak főmulatsága mégis az agarászat volt. A vadásztársaság, melyben a hölgyek is ott voltak, száguldó paripákon követte árkon bokron át a nyulat kergető és elfogó agarakat. *Gersei Pethő Benedekné* pl. még akkor is űzte a nyulakat, amikor már közel járt a gyermekágyhoz. Meg is járta. Maga az ura írta róla: „Mindaddig nyúlásza, hogy tegnap kilenc órakor egy fiat foga. Most mindketten fekszik az gyermekágyat." (1562-ben).

A jó agárnak mindig nagy volt az értéke. Külön tisztviselők, az agárhordozók, agárviselők vagy agárhoz látók gondozták őket. A legjobb agarakat főagárnak hívták és igen nagy árat fizettek értük. Így pl. 1591-ben *Debretzeni Menyhért* 125 forinton vett egy „Kormos" nevű főagarat és azt írta róla, hogy „ez agárnak a földön nincs mása". Agarászatra az agarakat ölben vitték ki, hogy idő előtt ki ne fáradjanak. Az agarászat

ősi magyar úri sport volt, melyet eleink agaraikkal együtt keletről hoztak magukkal. Nem a török honosította meg tehát minálunk az agarászatot, hiszen okmányaink már 1193-ból említik az agár nevét.

Ma az agarászat is, a karcsú magyar agár is kiment a divatból, mint ahogy nem lehet többé itt feltámasztani a sólymászatot sem, mert a mai viszonyok már nem kedveznek ennek a két ősmagyar sportnak.

Háziállataink között tehát vannak ősi nemes magyar kutyák, melyek évezredek óta híven szolgálnak bennünket s melyeket utódaink számára megmenteni magyar kötelesség. De meg is érdemlik, mert sohasem volt és sohasem lesz önzetlenebb és hűségesebb barátunk a kutyánál.

A JUH.

Sorrendben második legősibb háziállatunk a juh. A juhot, mint háziállatot, már a finn-ugor őskorban ismerték. Eleink még az Ural-menti őshazában, az altáji ogurtörök törzzsel való keveredés előtt háziállatként tartották a juhot és tejét is itták. Ezt bizonyítja az ősi finn-ugor juh, tej és fejni szó. Az ősi magyar juhot eleink innen hozták magukkal mai hazánk területére.

A magyar juhnak V alakban felálló, egyenes és tengelye körül dugóhúzó módjára megpödrött szarva van. Nemcsak a kos szarvalt, hanem szarvat visel mindig az anyajuh is, bár ennek rendesen csak félakkora a szarva mint a kosé, de egyébként ugyanolyan. Olyan juh, mint a magyar, sehol máshol a világon nincsen, nincsen nép, melynek ilyen juha van és nincsen rá adat, hogy hajdanában másképpen lett volna. A magyar juh a hosszúfarkú, kevertgyapjas rackajuhok közé tartozik. Míg azonban a többi rackajuhfajta mind Kis-Ázsián, Kréta szigetén és a Balkánon át jutott el Európába, a magyar juh útja más volt, és megegyezett a magyarság útvonalával, mert eleink hozták magukkal. Olyan szarvállású és szarvalakú juh, aminő a magyar, természettől fogva sehol másutt a világon sincsen. S míg a magyar juh jerkéi és anyái is mind jól fejlett szarvat viselnek, addig minden más juh és birkafajta nőstényе vagy suta vagy csak apró satnya szarvacs-

kát hord. Minthogy pedig a magyar fajtában az anyajuhok is szarvaltak, ebből az következtethető, hogy az ősi magyar juhfajta a rackajuhok törzsének legfiatalabb hajtása. Mert minden juhfajta megegyezik abban, hogy az anyajuhok néhány évezredes háziasítás alatt elvesztik szarvaikat. Biztos továbbá az is, hogy honfoglaló őseink e juhot nem találták itt, amikor bejöttek, mert a honalapítás előtt itt másfajtájú juhok éltek. Ezt avar sírokból kikerült juhkoponyák bizonyítják. Sikerült kimutatnom, hogy az avarok juha olyan volt, mint ma az oláhrackajuh vagy curkán. Végül megemlíthetem azt is, hogy minden krónika is megegyezik abban, hogy a magyaroknak már a meótiszi és etelközi őshazában is nagy juhnyájaik voltak és semmi sem valószínűtlenebb mint az, hogy eleink juhaikat ott hagyták volna s itt mai hazánkban új juhállományt szereztek volna maguknak. Minden valószínűség szerint úgy volt, ahogy a krónikások megírták, hogy minden marhájukat, tehát juhnyájaikat is magukkal hozták.

Itt mai hazánk területén a sokféle nemzetiség közül sohasem tenyésztette egyik sem az ősmagyar juhot. Minden befogadott idegen nemzetiség magával hozta hazulról a maga juhát. S bár hosszú évszázadok óta élnek itt benn hazánkban, s alaposan el is szaporodtak, sem az oláh, sem a rác, sem a szerb, sem a német, sem a horvát és sem a tót külön nevet nem adott a magyar juhnak, hanem mind csak magyar juhnak nevezte. A juh maga is mindig csak a magyarság által lakott területen tenyészett.

Az ősmagyar rackajuh tehát a rackajuhok csoportjának egyik régen elkülönült és önálló alfajtája, tipikusan ősmagyar állat, mely sehol másutt a világon nem fordul elő, csak ott, ahol magyarok laknak. A magyar vagy hortobágyi rackajuh, mely hajdan egész Alföldünk hatalmas juhnyájait alkotta és a hozzá rendkívül hasonló, de már az oláhrackával vagy curkánnal való vérkeve-

redésre valló tüneteket bőven mutató magyar-moldovai rackajuh, egy törzs tagjai. Míg azonban azok a magyarok, akik átjöttek a Kárpátok gerincén, nemzeti javaikat meg tudták menteni és megmentették eredeti állapotban az ősmagyar juhot is, a Kárpátok koszorúján kívül maradó előőrstelepülések Besszarábia, Moldova és Bukovina területén az évezred vérzivataraiban és a környező népek olvasztó kohójában legnagyobbrészt elpusztultak és velük pusztult az ősi magyar juh is, vagy ha meg is maradt, mint a moldovai magyar juh, nem maradt meg tisztán, hanem idegen vért vett magába, mely ősi fajtajellegeiből kivetkőztette. A magyar-moldovai juhokon meglátszik a magyar juhval való ősi vérrokonság, de szarvai, bár még majdnem egyenesek, már nem állanak V alakjában az ég felé, hanem vízszintesen, oldalt nőnek, sőt gyakran hegyükkel lefelé konyulnak. Bár a szarv tengelye egyenes, a tengely körüli pödrött tágabb és a csavarulatok száma is csak félannyi, mint a hortobágyi rackáé. Az anyajuhok pedig már majdnem mind szarvatlanok s maguk az anyák is, a kosok is kisebb testűek, mint a magyar juhok. Mindezek a jellemvonások világosan bizonyítják, hogy oláhracka, curkánvér van bennük.

Mi rokontalan nép vagyunk s a nagy úton elmaradt testvéreinket elnyelték a századok. Rokontalan a magyar juh is és ahol a nagy magyar országúton az ősi juh nyájai elmaradtak, azokat is épp úgy elnyelte az idegen népek tengere, mint szerencsétlen gazdáikat. Csak a magyarsággal együtt tudott idejutni és csak vele együtt tudott megmaradni. Mindig őseinket szolgálta, mindig velük élt évezredek óta mint leghűségesebb kísérőjük, s mi, kései utódok, azzal háláltuk meg ragaszkodását — hogy halálra ítéltük! Mentsük meg, amíg lehet, ezt az ősi nemzeti kincsünket. Itt az utolsó óra, mert már csak vagy 3000 darab él belőlük!

Egészen kétségtelen, hogy a magyar juhfajta a

Kaspi-tó környékén élő valamelyik pusztai vadjuhfajtának, minden valószínűség szerint az arkálnak, háziasításából eredt, valamely nem mongol nép kezén. Minden mongol népnek ugyanis zsírfarú juha van. A kezdetleges házijuhok valószínűleg korán elkerülhettek az Ural hegység déli lejtőin élő finn-ugor népcsoport népeihez, melyek között eleink is éltek. Valószínűleg itt keletkezett mint hirtelen változat az egyenes szarvállás, mely tetszetős és hatalmas alakjánál fogva gazdái tetszését annyira megnyerhette, hogy e mutációt tovább tenyésztették, illetőleg idővel csak az ilyen szarvállású juhokat hagyták meg. Minthogy pedig e népcsoportból csak a finnek és mi élünk zárt és egységes önálló államéletet, a juh csak e két népnél maradhatott meg. Míg azonban mi mindig meglehetősen meg tudtuk őrizni népi függetlenségünket, addig a finnek, épp úgy, mint a rokon csoport többi népe — nem is tekintve az északra tett lakóhelyük kedvezőtlen éghajlatát, — századokig tartó és rendkívül mélyreható idegen környezethatásoknak voltak kitéve. A legtöbb rokon nép emiatt el is tűnt, bele is olvadt más népek közé. Csak a magyarság volt tehát alkalmas arra, hogy az uralmenti őshazában kialakult juhot életbentartsa és tovább tenyéssze. Így jutott el aztán eleinkkel e juhfajta hazánkba és ezért nem is található meg más nép juhai között.

A krónikákból tudjuk, hogy eleink úgy a meótiszi, mint a doni őshazában nagy ló-, szarvasmarha-, juh- és disznócsordákkal rendelkeztek és ezeket magukkal hozták a honfoglaláskor mai hazánkba. Hogy mai hazánkban hajdan nagy volt a juhállomány és hogy juhainkkal nyugat felé már korán élénk kereskedelem folyt, azt számos régi okmány bizonyítja. Igen sok juh- és báránybőrt szállítottunk a külföldre s ezt a kivitelt, a harmincadokból befolyó nagy jövedelem miatt, az állam készséggel támogatta. A juhtenyésztésről már *II. Béla* király rendelkezik, *IV. Béla* király 1225-ben

kiadott vámtarifájából pedig tudjuk, hogy juhbőrökkel, fekete és tarka bárányborókkel már ekkor élénk kereskedelem folyt.

Ezekből az adatokból kitűnik, hogy hazánk juhállománya hajdan igen tekintélyes lehetett és különösen a dombvidéken dominált, míg az Alföld legnagyobb részén a marhaállomány nagyobb volt, mint a juhállomány. A juhnyájak az Alföldön nyáron a rétszéleken és berkekben legeltek, télen pedig a rétek nádját és az erdők avarját ették. Táplálékuk mindig bőven volt. Mikor aztán a török hódoltság idejében az erdők a várépítés áldozatai lettek, a maradék erdőket pedig a felszabadító császári hadak felperzselték, megfogyatkoztak a legelők, úgyhogy a legelőjószág még nyáron elfogyasztott minden füvet és a jószágot telelni a hegyvidékre vagy az ország határán át, idegenbe kellett terelni. Számos feljegyzés tanúskodik arról, hogy mily nagymérvű volt a legelőjószág téli vándorlása. Van hivatalos följegyzés több is, mely szerint a legelőjószágot már nyár végén a Duna és Tisza mentére terelték, ahol több és jobb legelőt találtak, mint a hamar kisülő síkságon. A nyájak darabszáma is egyre fogyott.

A török hódoltság vége felé egyre szembeötlőbb az a tünet, hogy a gulyatartó gazdák száma mindinkább fogy, a juhosgazdáké pedig szaporodik. Ennek a tünetnek részben az lehetett az oka, hogy a török minden húsnál többre becsülte a juhhúst, de főoka kétségtelenül a legelőalkalom megfogyatkozása volt. A juhnyájaknak jó és elég volt még a fű, a gulyáknak azonban már nem.

Hiteles följegyzésekből tudjuk, hogy a török kiűzetése után a császári gyülevészhadak elpusztították az országnak úgyszólván az egész szarvasmarhaállományát, a lóállományt pedig elhajtották s bizonyára nem nagyon kímélték meg a juhállományt sem. Mint ahogy azonban ebben a vérzivataros nyomorúságban a szarvasmarhák végső és biztos menedéke a debreceni Nagy-

erdő és Ecsedi láp volt, úgy ugyancsak itt találtak menedéket a megmaradt magyar rackanyájak is. Később aztán elszaporodva, innen terjedtek el megint az Alföldön. Ezekben az időkben a hegyvidéken oláhrackajuhok és cigajabirkák legeltek, az Alföldön ellenben kizárólag csak magyar juhok voltak. A XVIII. század elején juhállományunk már ismét elég tekintélyes volt, de sok olyan okmányunk van, mely bizonyítja, hogy régebben mégis sokkal nagyobb lehetett. Az 1721-ben kelt gálszécsi limitáció pl. ezt mondja: „Jóllehet annakelőtte, míg tudniillik juhok bővebben voltak, öreg juhnak gyapja egészen 3, de legfeljebb 4 polturán árultatott közönségesen, mindazonáltal mostanában van juh gyapjának fontja dénár 15."

Az ország elpusztított juhállománya tehát lassan újból megnőtt. A XVIII. század első felében átlag évente százezer darab juhot vittek ki ismét hazánkból.

Mikor aztán megkezdődött a *selyemgyapjas*, majd pedig a *merinóbirkák* tenyésztése, hazánk juhállománya a XIX. század első felére 17 millió darabra szaporodott fel, de az 1848—49-iki szabadságharc után hat és félmillióra esett vissza. Ezekben az időkben az állomány legnagyobb része azonban már nem juh, hanem birka. Ma csonka hazánkban mintegy kétmillió juh és birka van, de ebből csak mintegy 3000 darab már a magyar racka. Hazánk juhállománya tehát kétszáz év alatt teljesen megváltozott. Míg a XVIII. század elején csupa parlagi juhból állt, melyben a rackák domináltak, addig a XX. század elején már csak 1—2% rackajuhunk maradt, a többi mind merinó vagy merinószerű birka.

Ennek a nagymérvű átalakulásnak is nyugati divat utánzása volt az oka. Finom posztókat a kevertgyapjas magyar juh gyapjából nem lehetett készíteni s ezért először úgynevezett selyemgyapjas páduai birkákat, majd finom és tisztagyapjas merinóbirkákat honosítottak meg hazánkban. A királyok nagy kedvezményekben

részesítették azokat a nagybirtokosokat, akik ilyen birkákat hozattak s ezek itt rendkívül gyorsan el is szaporodtak. A Dunántúlon, ahová igen sok merinóbirka került, a magyar juhokat egyszerűen kiirtották. Így alakult ki ott a mai, rövid, de finom gyapjút termelő, spanyol eredetű, elektorál-negretti birkaállomány. A Duna—Tisza közén és a Tiszántúlon nem volt elég spanyol anyabirka, ide főleg fajkosok kerültek, melyek három-négy nemzedéken át használva, a meglévő hosszú- és kevertgyapjas fajtákat alakították át a mai fésűsgyapjas birkákká. Hogy mily gyorsan történt meg a juhállomány átalakítása, arra egyetlen példát mondok csak a sokból. Az *Eszterházy* hercegi uradalmakban pl. 1803-ban 126.972 db.-ból állt a juhállomány, melyben még 17.128 db. ősi, nemesítetlen magyar juh is volt. 1819-ben a 150.000 darabra megnövekedett állomány átformálása már teljesen be volt fejezve és egyetlen parlagi juh sem volt már közte. A negyvenes évekre ez az állomány megduplázódott és a hercegi uradalmak legfőbb bevételét a gyapjúhozam adta.

Közben egyre újabb és újabb birkaszállítmányok érkeztek nemcsak Spanyolországból, hanem különösen Szászországból, ahol a XIX. század elejére már kitenyésztették a legfinomabb elektorális gyapjút, de hoztak Franciaországból is rambouillet birkákat, úgyhogy, a Dunántúlon csakhamar háromféle gyapjút termeltek: elektorálist, negrettit és rambouillet-t. Az Alföldön e gyapjúirányok mellett főleg a *fésűsgyapjas* birkák terjedtek el igen nagy mértékben, melyhez az alapot a hazánkban mindig megvolt cigaják, oláhrackák és kisrészben az ősi magyar rackák adták. Ezt az állományt németországi fésűs kosokkal és rambouillet kosokkal nemesítették és így alakult ki itt a hazai rögön az értékes, hosszú, kékesfényű, fésűsgyapjas mai alföldi birkaállomány.

Az ősi magyar kevertgyapjas juhra tehát, amint a

gyapjúnemesítés megkezdődött, kimondták a halálos ítéletet. De a finomgyapjú termelésének is megjött a bőjtje. A gyapjú ára a túlnagy kínálat miatt a multszázad hatvanas éveiben esni kezdett és ennek következtében a nagybirtokok megkezdték birkaállományuk apasztását. Lassan rájöttek arra is, hogy a fejősjuhászat haszna felülmulja a merinótartás gyapjúhasznának jövedelmét. Különösen a kisebb gazdaságok és a parasztbirtokosok vették észre hamarosan, hogy a fejősjuhászat sajtot és gyapjút is ad, és nemcsak konjunktúraváltozások miatt nehezen értékesíthető finom gyapjút. Visszatért tehát a rackák becsülete, de sajnos, nagyon későn, mert már alig maradt belőlük valami. E belátás hatására keresztezték a magyar juhot a jobban tejelő frízjuhokkal is s ezzel 3 literrel több tejet kaptak juhonkint. Így aztán eljutottunk oda, hogy tiszta magyar rackajuh alig van ma már az országban. Az erdélyi részeken sok az *oláhracka*, melynek vízszintes szarvállású kosai és suta, szarvatlan anyái vannak és sok a *cigaja* is. Mindkettő fehér és fekete változatban is megvan. Utóbbi fajtának feje és lába fekete vagy kávébarna szőrrel fedett, gyapja pedig fehér vagy szürkésfehér. A kosok redőzött és csigaházalakú csavarodott szarvakat viselnek, az anyák szarvatlanok. Bundájuk tisztán pehelyszőrökből áll. Ez a fajta tehát nem rackajuh, hanem birka.

Az ősi magyarjuhból már csak Hajdú vármegyében, továbbá Békés- és Pest-megyének egyes részein van valami. A legnagyobb tömeg a Hortobágyon található, mintegy 2000 db. fehér színű, amelyek között azonban sajnos, nemcsak tisztavérű magyar, hanem magyarmoldovai és oláh rackák, valamint ezeknek keverékei is nagy számban vannak. Az ősi magyar fekete színű juhnyájból akkor, amikor erre vonatkozó tanulmányaimat 1937-ben megírtam, még volt egy 500 db.-ból álló nyáj. Ma már ez sincs meg, részben néhai *Györffy*

István professzor utódai, részben a debreceni juhtartó gazdák és részben magánemberek birtokában találjuk őket, úgyhogy összlétszámuk nem lehet több 300—400-nál.

Míg a fent említett birkák gyapjából finom posztó készül, addig a racka juhok gyapja szűr- és abaposztó gyártására alkalmas csak, valamint guba készítésére jó csupán, míg gyapjas bőréből bundákat készítenek. Minthogy a magyar rackajuh gyapjában sok a fényes fedőszőr is, igen jól felhasználható szőnyegek csomózására. Az ú. n. magyar perzsák mintájukban régi, keleti szőnyegek utánzatai, de csomózásukban és a minta kidolgozásában rendesen szebbek, mint maguk az eredeti keleti szőnyegek. Mégis azonnal meg lehet ismerni, hogy magyar és nem igazi keleti szőnyegek, mert hiányzik a valódi perzsákra jellemző fényük. Igaz, hogy a kereskedők ezen úgy segítenek, hogy enyves, vagy bóraxos vízzel megnedvesítve levasalják őket. A vasalás után csakugyan szép fénye van a magyar szőnyegnek is, de ez a fény csak addig tart, míg a szőnyeg újból fel nem borzolódik. A keleti szőnyegek fénye pedig állandóan megmarad, mégpedig azért, mert durva kevert gyapjúból készülnek, melyben sok a fényes fedőszőr. Ilyen a magyar racka juhok gyapja is. A keleti szőnyeg tehát annál fényesebb, mennél több a gyapjúban a fedőszőr, ha ellenben birka gyapjúból készül, puha ugyan, de fénye nincsen. Mikor a magyar gyapjúfonó ipar figyelmét erre felhívtam, nem történt semmi; egy svájci szőnyegcsomózó gyár ellenben megvette a Hortobágy egész évi rackagyapjú-termését, s az eredménnyel meg volt elégedve. Az ősi magyar juh gyapját tehát erre a célra is fel lehetne használni.

Meg kell még említenem azt is, hogy a fekete magyar juhok fiatal báránykái gyönyörű szép, fényes, fekete karakülszerűen göndör bundával bírnak, amelyből kitűnően lehet sapkákat, kucsmákat és bundagallé-

rokat készíteni. Karakül juhval, ill. kossal való párosításból pedig olyan prém nyerhető, amelyet ma perzsaláb bundák készítésére nagyban felhasználnak. Hozzá veszük még, hogy a magyar juh jó tejelő és megél olyan legelőkön is, ahol a kényesebb birka már éhezik; belátjuk, hogy ezt az ősi, és a magyarságot évezredek óta hűségesen szolgáló fajtát kár volt kiirtani. Megmentésére és újból való elszaporítása érdekében mindent el kellene követni.

A KECSKE.

A kecske is igen régi háziállat, háziasítása körülbelül a juh háziasításával egyidőben történhetett meg. Valószínű, hogy eleinknek már az uralmenti őshazában is voltak kecskéik, és hogy mai hazánkba kecskenyájakat is hoztak magukkal, azt *Hóman Bálint* kimutatta. Magam ezzel a kérdéssel csak ezután fogok foglalkozni, más szakember pedig az ősi magyar háziállatok eredetének vizsgálatával nem foglalkozott.

Az azonban bizonyos, hogy a kecskét már 1271-ből való okmányok említik, sok régi helynév is a kecske nevét őrzi és arról tanúskodik, hogy egykor több lehetett a kecske hazánkban, mint ma. Két régi magyar szó is, mely ma már kiment a divatból, erre vall. Ilyen a „cáp" szó, ami kecskebakot és az „olló", ami kecskegidát vagy ahogy régiesen is mondták „kechkeffyt" (1588) jelent.

Hogy hajdan nagy kecskenyájak legelhettek az erdőkben és sok pusztítást okoztak a fásításban, az a legszembeötlőbben régi nagy költőnknek és kitűnő vitézünknek, *Balassa Bálint*nak és általában a *Balassák*nak a kecskékkel való hadakozásáról fennmaradt pörök bizonyítják. *B. Bálint* pl. 1578-ban Liptóújvárt pörösködik és harcol szomszédaival az erdeit pusztító kecskenyájak miatt. *Takáts Sándor*, a jeles történész pedig szószerint így ír erről: „A Balassáknak mindig sok

bajuk volt a kecskékkel. Ezek a jámbor állatok ugyanis nagy pusztítást vittek véghez az erdőkben. A csemetéket tönkretették, a szálerdőkben pedig a pásztorok fejszével vágták az ágakat kecskéiknek. Innét van, hogy a bányavárosok vidékén erősen tiltották a kecsketartást. A Balassák ezért fegyverrel űzték el erdeikből a kecskenyájakat és pásztorokat."

Hogy a hajdani kecskék milyenek voltak, még nem tudjuk; ma hazánk területén csak prisca[1] fajtájú kecskék találhatók.

Tudnunk kell ugyanis, hogy a házikecskék háromféle vad ős megszelídítéséből keletkeztek. Az egyik csoport tagjai a *bezoárkecske* háziasításából lettek. A vad bezoárkecske még ma is él Kis-Ázsiában. Ezek ívalakúan hajlott szarvú kecskék, melyeknek a szarva nincsen megcsavarva. Ilyen házikecskék ma csak Belső-ázsiában vannak. A másik ős már kihalt, de megtalálták a fiatalabb kőkorszakból származó csontjait Galiciában. Ennek a *prisca kecskének* a háziasított utódai meghódították az egész földet; az európai fajták mind ide tartoznak, de ebbe a csoportba való az angóra- és kasmírkecske, sőt a kínai és maláj kecskefajták is. Ma nálunk csak ilyen kecskék élnek. Mindre jellemző, hogy balszarvuk jobbra, jobbszarvuk pedig balra csavart. A harmadik vad ős végül a *pödröttszarvú kecske*, mely Afganisztántól a Himalájáig él és amelynek háziasított utódai kb. szintén ezen a területen élnek. E fajtacsoport tagjainak bal szarva balra csavart, jobbszarva pedig jobbra. A bezoárkecske utódai rövidszőrűek és tejelésre nem alkalmasok, a másik kettő ellenben hosszúszőrű s a priscacsoport tagjai kitűnő tejelők. Közöttük már sok a szarvatlan alak is.

A kecske mint a szegényember fejőstehene, ma inkább a városszéli szegénység állata, mint a falusiaké.

---

[1] Prisca = régmúlt időkben élt.

Előnye, hogy az útmenti sövények, akácosok levelén és hajtásain épp úgy megél, mint a füves legelőn, bár az előbbi táplálékot jobban szereti. De éppen ez a hátránya is, mert a facsemetéknek csúcshajtásait lerágva, erdő- vagy gyümölcsfatelepítésekben borzalmas kárt tehet.

Minthogy számuk ma aránylag kicsiny, nagyobb gazdasági jelentősége nálunk a kecskének nincsen.

A LÓ.

Minden háziállatunk közül a ló az, amely háziasítva az emberiség történetébe a legnagyobb lendületet vitte. Az ember addig, míg a lovat meg nem háziasította, csak gyalogosan vándorolhatott egyik vidékről a másikra, amikor azonban a ló birtokába jutott s azt először mint kerekes járművet vontató állatot, majd mint hátaslovat felhasználta, egyszerre kitágult előtte a tér és nagy távolságokat tudott aránylag rövid idő alatt megtenni. A ló háziasítása nélkül a történelem hajnalának nagy népvándorlásai el sem képzelhetők.

A lovat aránylag későn háziasította meg az ember: csak a középeurópai rézkorban, mely K. e. a harmadik évezred második felében volt. Sem a régebbi, sem az újabb kőkorban nem volt tehát még háziállat a ló, bár az ember ismerte, nagyban vadászta és húsát ette, amint azt nemcsak barlangi rajzok, hanem kőkori konyhahulladékrakások sült- vagy hasított lócsontmaradványai bizonyítják.

Ebben az időben Európában és Nyugatázsiában két vadlófaj élt, melyeket csak a XIX. század végén, illetve a XX. század elején irtott ki az ember vadon állapotában. Az egyik vadló a *taki* volt, melynek széles elterjedése a nyugateurópai partoktól Belsőázsiáig tartott, a másik pedig a *tarpán*, mely Középeurópában és Nyugatázsiában élt. A taki nehezebb csontú, nagy és nehéz-

fejű állat volt, melynek nyugaton az esős erdőségekben nagyranőtt alakjai éltek, mint pl. az ábeli kihalt ősló, melynek marmagassága 180 cm. volt. Ez nehéz, nagy testű és nagyfejű, kosorrú állat volt. Vagy a moszbachi, taubachi és a rajnai lőszló, melyeknek marmagassága 150 cm. körüli volt. Kelet felé pedig ugyancsak vaskoscsontú, de kisebb, csak 130 cm. marmagasságú fajtái éltek, aminő volt az ázsiai vadló vagy taki maga, mely a mult világháború idején halt ki a dzsungáriai pusztákon vad állapotában, miután előbb *Hagenbeck* 24 állatot befogatott és Németországba hozatott belőlük. Ezek, illetve utódaik európai állatkertekben ma is tovább élnek. A nagytestű nyugati takiszármazékok az ott háziasított úgynevezett nyugati vagy hidegvérű fajták, a keleti aprótermetű taki háziasításából pedig a mongolok és kínaiak lova lett. Mindezeket nehéz és nagy fej, otromba testalkat és vastag csontozat jellemzi. Ezentúl nagyfejű lovaknak vagy takiszármazékoknak fogjuk mondani őket.

A másik vadló kecsesebb, könnyebb termetű, kisebb fejű és fürgébb mozgású, de szintén csak 130 cm. marmagasságú állat volt, melyet a délorosz síkságon irtottak ki 1879 decemberében utolsó példányában s melyet az ottani nép *tarpánnak* nevezett s ezen a néven vált általánosan ismertté. Ennek a véréből származnak a keletinek, nemesvérűnek mondott lovak, melyeket kisfejű lovaknak vagy tarpánszármazékoknak fogunk ezentúl nevezni.

Eltekintve a nagyfejű lovak nyugateurópai csoportjától, melybe csak nagy, nehéz-testű állatok tartoztak és tartoznak ma is, melyek vágtatni nem szoktak, de nem is tudnak és amelyeknek háziasítása a Rajna alsó folyása mentén és Stájerország területén mehetett végbe a hallstadti időben, tehát még a római idő előtt, a többi taki-származékból általában a mongolok aprótermetű, de igen kitartó, ellenálló és igénytelen házilova lett. A

tarpánt ellenben főleg az indogermán népek háziasították.

Az Ázsiából Európába meginduló népvándorlás, az ázsiai lovas népeknek Európába való betörése sok takivérű lovat hozott Európába, s ez a vér aztán keveredett az itteni tarpánvérű lovak vérével. A hunoknak állítólag szintén takivérű lovaik voltak, az avarok lova ellenben, amint azt avar sírokból kikerült lókoponyákon megállapíthattam, tarpánszármazék volt. A mongol népek inváziójával nemcsak Európába jutott el a taki vér, hanem eljutott Előázsiába, Kínába, Tibetbe, sőt Észak-Indiába is, s ott, ahol eredetileg tarpánvérű lovak voltak, mint Előázsiában és Indiában, a lóanyagot kissé megrontották.

Hogy a takit Ázsiában hol és mikor háziasították, azt nem tudjuk, azt azonban tudjuk, hogy Kínában K. e. 2000-ben már házilónak használták.

A tarpán utódaiból lett kisfejű, nemes formájú házilovakat ma általában arabos vagy arab lovaknak szokás nevezni, ámbár maguk az arabok csak jó későn barátkoztak meg a házilóval. Az asszíriai és perzsa-háborúk idejében még tevéken nyargaltak és először K. u. kb. 100-ban *Diodórusz* említi a szaracénusok gyors lovait. *Mohamed* idejében az arab már lovasnép volt.

Görögországban a legrégibb adat, mely a ló háziállat voltát bizonyítja, kb. K. e. 1700-ból való. Babilóniából írott szöveg maradt fenn a lóról, mint etetendő háziállatról *Hammurapi* uralkodása idejéből, tehát kb. K. e. 2000-ből. Keletre valószínűleg az árják vitték el először és terjesztették el a tarpánvérű házilovat Örményország területén lévő őshazájukból. Az árja vezérek és nemesek harci kocsijait lovak húzták. A K. e.-i második évezred közepe táján már nemcsak Elő-Ázsiában, hanem Egyiptomban is szerepel a háziló, szintén mint harcikocsi vontató. Egyiptomban a *Hykszosz* időben terjedt el, melynek K. e. 1580-ban volt vége. Az

Ótestamentum szerint *Salamon*, a zsidók királya, Egyiptomból hozatott lovakat és kb. K. e. 1000-ben 40.000 kocsilova és 12.000 lovaskatonája volt. Az asszírok első lovascsapatairól csak K. e. kb. 700 óta tudunk és a régi görögök sem használták lovaglásra a lovat. A szkyták lova a maga idejében igen híres volt. *Nagy Sándor* apja, macedoniai *II. Fülöp*, a történelem följegyzése szerint saját lóanyagának kiegészítésére 20.000 nemes szkyta kancát hozatott.

A tarpán mint háziállat elterjedt tehát a történelmi kor legelején egész Közép- és Kelet-Európában, Délnyugat Ázsiában és Észak-Afrikában. Az árják Indiába is elvitték magukkal, Indiában tehát már az arab-izlám invázió előtt meghonosodott. A nemesített formát s a nemessé kitenyészett arabs vért aztán az izlám vitte be közéjük. De ez a fajta elterjedt nyugat felé is. Nyugat-Európába a kelták vitték be magukkal és ott alacsony, de kitűnő lófajtát tenyésztettek belőle, mely „kelta póni" néven Angliában ma is él. A germánok lova is ugyanilyen volt és ilyen volt a szláv népek lova is. Az apró lengyel és tót konyik, valamint a bosnyák lovak koponyája ma is ugyanolyan, mint a minő a tarpáné volt.

Ezek után már csak arra a kérdésre kell megfelelnünk, hogy honfoglaló őseink lova milyen volt? Német tudósok egyszerűen ráfogták a magyarságra, hogy mint mongol fajta, mongol lovon, vagyis takiszármazékon nyargaltak be eleink Középeurópába és a történelembe. Ez azonban egyáltalában nincsen így. Először is tudjuk, hogy honfoglaló eleink nem voltak mongolok, hiszen a honfoglaló sírokból kikerülő koponyák tanúbizonysága szerint a magyarságnak csak kis százaléka volt mongoloid, tehát nem is mongol, csak ahhoz hasonló, a túlnyomó többség ellenben keletbalti típusú volt; másodszor pedig nekem sikerült megállapítanom, hogy lovuk sem volt takiszármazék, hanem ennél sokkal ne-

mesebb állat, melyben 90%-ban tarpánvér csörgedezett.

A kérdés eldöntését nagyban elősegítették maguk honfoglaló eleink, akik vallásuk parancsára vagy lóval együtt temették el az elesett magyar vitézt, vagy legalább hátaslova fejét és lábait a lóbőrben bennhagyva s a lóbőrt kitömve, felnyergelve és szerszámozva temették el a vitézt fegyvereivel együtt. A honfoglaláskori lovas magyar sírokból előkerült lókoponyák vizsgálata alapján el lehet tehát dönteni, hogy milyen is volt a honfoglalók lova. A déloroszországi kurgánok lovassírjaiból előkerülő lókoponyák is ugyanolyanok, mint a hazaiak és minden valószínűség szerint szintén magyarok sírjaiból valók. De akár ősmagyar sírok a feltárt déloroszországi lovassírok, akár más lovasnép sírjai, a ló maga mindenesetre ugyanahhoz a lófajtához tartozott, mint a honfoglalók általam megvizsgált lova, vagyis semmiesetre sem volt taki, hanem délorosz vadló, maga a tarpán, vagy annak közvetlen leszármazottja és rokona. Ugyanilyen lovakat használtak az avarok is, amint azt hazai avarsírokból előkerült lókoponyák bizonyítják.

Milyen volt hát honfoglaló eleink lova? Erre a kérdésre most már felelhetek. Aránylag széleshomlokú, kis, száraz fejű, tüzes szemű, száraz csánkú és acélos inú, eleven, tüzes, és átlagban csak 1,40 m. marmagasságú állatok voltak, melyek főleg vágtatva jártak. Istállót sohasem láttak és hideget, meleget, esőt és szélvihart egyaránt jól tűrtek. Ritkán feküdtek, állva aludtak. Félvad ménesekben tartották őket. Fekete sörényük lobogott a szélben. Színük sokféle volt, de jórészük egérszínű, patkányszőrű lehetett, világos hassal, széles fekete hátszíjjal, sörénnyel és farokkal. Ilyen színű volt a tarpán is. Ez a szín uralkodott hajdan a magyar lovakon, legalább is erre enged következtetni, hogy a debreceni ménesekben még néhány száz év előtt is igen sok volt a „patkányszínű" és a „kék" ló.

Az ősi magyar ló testformája, fejállása kétségtelenül nemes és az arab lóéra emlékeztető lehetett, olyanféle, mint ma a délalbániai apró arabsvérű lovaké. A mai békási fajta is hasonlít hozzájuk. De hogy az ősmagyar ló nem volt tisztán tarpánszármazék, hanem ereiben már a honfoglaláskor némi takivér is csörgedezett, azt egyes csonttani bélyegek is elárulják. Valószínű, hogy az uralmenti őshazában az Ázsiából jövő lovas ogurtörökök, akik a finn-ugor közösségben élő ugorok legdélibb részével keveredtek és ilymódon új népet, az ungurok, a magyarok népét megalkották, s akik az eddig halászattal és vadászattal foglalkozó néprészből lovas állattenyésztő népet formáltak, minden valószínűség szerint taki vérű lovakkal birtak. Az biztos, hogy eleink a déloroszországi síkon vadon élő tarpánt fogták meg és háziasították és ez adta lóanyaguk alapját és legnagyobb részét. De valószínű, hogy ez az új lóanyag korán keveredett az ogurok takivérű lovaival és lehet, hogy a hunok, tatárok, vagy más, Ázsiából a déloroszországi síkon átvonuló lovasnép lóanyagának egyrésze is magyar kézre került és ilymódon is jutott takivér lovaikba. Ezek az Ázsiából kitörő népek takivérű lovakat használtak, melyek nem voltak szép formájúak, mert nehéz, nagy fejűk volt. Ilyen volt később a kúnok lova is, mert *Oláh Miklós* határozottan megmondja, hogy a kúnok lova szilaj és nagyfejű állat volt.

A tatárjárás idején lóanyagunk nagyrésze elveszett, a megmaradt rész pedig a tatárok és kunok elszabadult és ittmaradt lovaiból újból taki vért kapott, mely lóanyagunkat testforma tekintetében kétségtelenül megrontotta.

A kereszteshadak átvonulása idején, valamint a nápolyi hadjáratok alatt megismerkedtek a páncélos lovagok által használt nehezebb termetű nyugati lovakkal, és ilyeneket a külföldi lovagok kétségtelenül be is hoztak az országba. A künn hadakozó magyarságnak pedig

bőven volt alkalma arra is, hogy kidűlt lovaik helyébe olasz lovakat szerezzenek, melyek e korban kétségtelenül berbervérű lovak, illetve óspanyol vérrel nemesített lovak voltak. De az ország lóanyagát semmiesetre sem formálhatta át a maga egészében ez az idegen vér. Az olasz eredetű lovakat eleink „délszaki" lovaknak mondták, mely szóból fejlődött délceg szavunk, a nemestartású, arabsvérű lovak ma használt megjelölése.

De magukat a nyugateurópai nehéztermetű u. n. *hidegvérű lovakat* eleink nem használhatták éppen nehézségük és vágtatásra alkalmatlan voltuk miatt; ilyen vér tehát néhány évszázadig, nem keveredett magyar lovaink vérével.

Mikor a török betörések megkezdődtek és mikor a mohácsi vész után a török másfél évszázadra befészkelte magát hazánk szívébe, a magyar lóanyag ismét gyökeres átalakuláson ment át. Nagy tömegben ugyanis legelőször a török hozott be hazánkba nemes arabsvérű lovakat, melyek a hosszú ideig tartó és bensőséges érintkezés következtében, mely az örökös harc dacára a magyar és török vitézek között fennállt, az egész magyar lóanyagot nemes értelemben átalakították.

Ha *Takáts Sándor* jeles történetírónknak a hódoltság korára vonatkozó munkáit olvassuk, vagy ha a budai basák magyarnyelvű levelezését tanulmányozzuk, az egykorú eredeti oklevelek tanulmányozása nélkül is meggyőződhetünk arról, hogy harcon kívül a török és magyar vitézek barátságosan érintkeztek egymással. Mivel pedig a török úgy harcolt, mint hajdan honfoglaló őseink, a magyarok is rászoktak megint az ősi lovasportyázásra és lesvetésre. A világhírű magyar huszárság ebben az időben kezdett kialakulni és főföltétele mindig a kitartó, jól futó és gyors, de igénytelen lóanyag volt.

A magyar huszárság a törököt állandóan nyugtalanította. A kirohanások, száguldások, lesvetések és

portyázások huszárok nélkül meg sem eshettek. Sokszor napokig kellett nyeregben ülniök és a forró nyári napon mérföldeket és mérföldeket vágtatniok. Bár rendkívül jól futó és kitartó lovaik voltak, sokszor megesett, hogy mire a törököt elérték volna, lovaik elhullottak. Mert kezdetben a török lovak gyorsabbak voltak a huszárság lovainál, de később a magyarok lóanyaga feljavulván, gyakran elérték a futó törököket. Különösen a győri huszárok voltak a legveszettebb száguldozók, akik a XVI. század derekán olyan nevet szereztek, hogy jöttük hírére a véghelyeken a török „asszonyok és vének két kezet kulcsolva sírtak és ríttak!" A győri huszárok egy-egy lesvetésre elszáguldoztak Pécsig, az egriek meg Szegedig, Makóig s ha megverték a törököt, megint hazavágtattak. Rendkívüli teljesítményeket követelt ez a harcmodor embertől, lótól egyaránt. Nem is volt más vágya a magyar huszárnak, mint hogy jó lova, amint mondták „főlova" legyen. Ezeket pedig a törököktől szerezték. A rajtaütéseknél mindenki arra törekedett, hogy legelsőnek mérje össze kardját a törökkel, ehhez pedig a többieknél jobban futó lóra volt szükségük. Minthogy pedig a magyarságnál mindig a tiszteknek volt a legjobb lovuk, tisztjeink minden időben a csapat előtt vágtattak és elsőknek ütköztek meg az ellenséggel. Ez a harcmodor sehogysem fért a jó németek fejébe, akiknek tisztjei mindig hátulról dirigálták a csatát. Míg a német katonaság szolgálati szabályzatai halállal fenyegetik és főbelövéssel büntetik azt, aki a harcból kihúzza magát, félreáll, vagy megfutamodik, a magyar huszárok részére 1555-ben kiadott Husarischer Reitter Bestallung című szabályzat megparancsolja, hogy a huszároknak parancs nélkül nem szabad az ellenségre támadni, nem szabad a sorokból kiszáguldani és nem szabad az ellenséget viadalra kihívni! A huszárokat tehát nemhogy biztatni kellett a támadásra, hanem inkább vissza kellett őket tartani!

Az egykorú levelek tanulsága szerint, sok kitűnő arabs vérű török ló került hozzánk ajándék, vétel vagy csere útján; a legtöbbet azonban mégis harcban zsákmányolták eleink. Egy-egy hosszabb hadjárat után százakra-ezrekre ment az így szerzett nemes arabs lovak száma. Ezt az anyagot természetesen itthon tovább tenyésztették és felhasználták a magyar lovak megnemesítésére. Számos feljegyzés beszél arról, hogy sok ezer darabból álló ménesek legeltek akkoriban hazánkban, a megnemesített magyar ló nagy keresletnek örvendett és jól fizetett kiviteli cikk volt. De a török kiűzetésével járó fergeteges esztendők alatt lóállományunk erősen megcsappant.

Legtöbb lovunkat a hazánk felszabadítására toborzott idegen csőcselék, császári hadak rabolták el. A legveszettebb magyarirtók és fosztogatók közöttük a francia vallónok voltak. A hazavonuló idegen csőcselékhadak, melyek hazánkat „felszabadították" a török iga alól, mind zsákmánnyal roskadásig megrakodva vonultak ki az országból, s legelsősorban a lovakat rabolták el a lakosságtól. Csak példának említek egyet a számtalan közül, ahogy maga az udvari kamara jelenti 1603 május 14-én, hogy a Pezzi-féle katonaság 4000 lovat rabolt s egyetlen kapitány annyit harácsolt, hogy nyolc hatlovas szekéren szállítja azt.

Alig maradt ló hazánkban. A megmaradt állományt azonban mindenki szeretettel gondozta és tovább tenyésztette, úgyhogy dacára a kuruc háborúknak, a magyar ló a parlagi ló képében megőrizte minden jótulajdonságát. De ezek a sok nemes arab vért tartalmazó parlagi lovak csak 1,65 m. átlagos marmagassággal bírtak. Hogy a lóanyagot megnagyobbítsa, *III. Károly* a XVIII. század első felében Spanyolországból *berber lovakat* hozatott, mely vérkeveredés különösen az erdélyi mágnások magánméneseinek lóanyagára jó sokáig rányomta bélyegét (kosorrú fej!).

Utána *Mária Terézia* vette kezébe a lónemesítés ügyét, Pesten lóorvosi iskolát állított és a nagyobb termetű lovakat az adó alól is fölmentette. Nemes török és német méneket vásárolt és hozatott az országba. A magyar ló termetének megnagyobbítását *II. József* is buzgón folytatta, Moldovából és Ukrajnából 60 mént hozatott s azokat a vármegyéknek szétosztotta, 1785-ben pedig felállította a mezőhegyesi ménest Gr. *Hoditz* tábornok és *Csekonics* kapitány vezetése alatt. A nagyobb termetű kancákat pedig, melyeket a királyi ménes ménei fedeztek, külön pénzjutalomban részesítette. *Ferenc* 1789-ben Bábolnán újabb királyi ménest állíttatott, mely kezdetben a mezőhegyesinek csak fióktelepe volt, de később önálló lett s 500 cserkeszföldi kancával kezdte meg működését. Az uralkodó buzgólkodásának az lett az eredménye, hogy mind Magyarországon, mind pedig Erdélyben számos magánménes keletkezett, hol nagyban űzték a magyar parlagi lónak spanyol, nápolyi, arab, moldovai és angol származású ménekkel való nemesítését.

Az 1848—49-iki szabadságharc a legtöbb magánménest megszüntette, a lóállomány pedig össze-vissza keveredett. A kiegyezés e téren is rendet teremtett, a katonai ménesek magyar állami ménesekké lettek, Mezőhegyes, Bábolna és az 1853-ban létesített kisbéri ménes mellett *I. Ferenc József* 1873-ban Fogaras környékén lipizzai ménest is állíttatott, végül pedig 1898-ban Kolozson angol félvér ménest létesített. A kitört világháború ismét megakasztotta a lótenyésztést és összekeverte, részben pedig nagymértékben lerontotta az ország lóállományát.

A mezőhegyesi állami ménesbirtokon angol-arab, angol-félvér és angol-normand fajtájú lovakat tenyésztenek. Itt tenyésztik a magyar kulturfajtájú *Gidrán* törzset. Megalapítója arab telivér volt, de utódaiba

angol vért is kevertek. Ma a Gidránok egyöntetűen 163—172 cm. marmagasságú, sárgaszínű, angol-arab jellegű szép állatok. A Mezőhegyesen tenyésztett *angol félvérek* erőteljesebbek az eredeti angol telivéreknél, szép, magas, gyakran 178 cm. marmagasságú állatok, általában pej színben, de akad köztük fekete és sárga is. Ugyancsak Mezőhegyes szállítja a Nonius fajtát, mely angol-normand vérkeverék, rendkívül kemény szervezetű, kitartó állat. Nehéz termetéhez képest eléggé mozgékony és jól futó. Két formája van: a Nagy-Nóniusz legalább 168 cm. marmagassággal és a Kis-Nóniusz, ennél kisebb testtel. E fajták különösen kitűnően beváltak mint tűzérlovak; természetesen kocsi- és igáslónak is kitűnőek.

A kisbéri ménesben az *angol telivéreket* és nemes angol félvéreket tenyésztik. Nem egy kiváló versenyló került ki innen. A bábolnai ménesben ellenben *arab ló* tenyésztés folyik. Vannak eredeti arab telivérek, továbbá arab félvérek, melyek apai vagy anyai ágon arabra vezethetők vissza. Arab lovaink kitűnőek, igen szelídek, rendszerint 145—158 cm. marmagasságúak és csaknem mind szürkék. Igen szívós és kitartó állatok, de gyorsaság tekintetében az angol telivér mögött maradnak. Igen jó hátas és kocsilovak. Bábolnán tenyésztik a *lipizzai* fajtát is, mely a fogarasi ménesbirtokról került ide, a Fogaras környékén fellépett nagymérvű havivakság miatt. De ennek a hegyvidéki fajtának Bábolna környéke sem felel meg. A lipizzai kisebb testű, széles, zömök ló, melynek marmagassága 155—165 cm. között van. Színe leggyakrabban szürke, feje kissé nehéz, néha kissé hajlott-orrú, fara almafar, mellkasa kivételesen széles és mély. Kitűnő kocsiló, magas járása miatt igen mutatós, de nyereg alatt is beválik és gyakran spanyol iskolára is betanítják.

Az északi hegyvidék apró, szívós és igen kitartó, igénytelen és edzett kocsilova a *konyik*, a keleti és az

északkeleti Kárpátokban a főleg nyereg- és málhásnyereg alatt használt *hucul* és *békási* fajta, a Székelyföldön pedig a *székely ló*, mely előbbiek átlagosan 130 cm. marmagasságával szemben 140 cm. magas. Ez is kitartó állat, mely nyereg alatt és kocsi előtt egyaránt használható.

Hazánkban nehéz nyugati fajtákból eredő ú. n. hidegvérű, tehervonó lovakat is tenyésztenek. Ilyen a *muraközi* fajta, kis és nagy változatban és könnyebb hidegvérű jelleggel. Színe ma pej vagy sárga, marmagassága 155—165 cm. Feje nagy, nehéz, burkolt, gyakran félkosfej, szemei aprók. Fara barázdált. Végtagjai aránylag rövidek, vastagok, burkoltak és bokaszőrt viselnek. A Dunántúlon mint gazdasági igáslovat, a városokban pedig mint söröslovat használják. Hasonlít hozzá a *pinkafői* fajta, csak nagyobb, durvább és nehezebb. Marmagassága 165—175 cm. Csak lépésben használható, fara nem barázdált.

Hazánkban tehát ma minden munkának és célnak megfelelő fajtájú lovat tenyésztenek, melyek adott körülmények között igen jól megállják a helyüket. Az egyetlen hiba csak az, hogy általában túlságosan elkényeztetik őket a meleg és zárt istállókkal és a túlságos abrakhoz való szoktatással. E két körülmény miatt aztán a háború nélkülözései között, az első hónapokban igen könnyen leromlanak. A kevésbbé kényes parasztlovak, bármely fajtához tartozzanak is, minthogy kevesebb dédelgetésben volt részük, ily viszonyok között is jól megállják helyüket. A fentemlített háromféle hegyilovunk, valamint a székely ló, a legnehezebb életkörülmények között sem törik le.

A magyar ló napjainkig megtartotta régi hírnevét, hogy a világ legjobb katonalova és legjobban használható hátaslova. A magyar ló ma is megteszi hűségesen kötelességét és nem rajta múlik, hogy a lovaglás kiment

a divatból és sok magyar ember, hogy lova katonai szolgálatra való behívását elkerülje, ló helyett igavonó marhát tart, gyorsabb közlekedésre sajátmaga részére pedig kerékpárt vagy gépkocsit szerez. Elfordul tehát attól a társától, mely apáinknak több mint kétezer éven át jóban-rosszban igaz jóbarátja és hűséges társa volt.

A SZAMÁR.

A szamár régibb háziállat a lónál, de arról semmit sem tudunk, hogy honfoglaló eleinknek szamaruk is lett volna. A szamarat Északkelet-Afrikában az egykor hatalmas, állattenyésztő és földmíveléssel foglalkozó gallák szelídítették meg a nubiai vagy pusztai vadszamárból, mely vadon, de kihalófélben Nubiában ma is él még. A gallák voltak azok, akik a szamarat még az első dinasztia előtti időkben Ó-Egyiptomban elterjesztették, tehát K. e. kb. 4000-ben, amely korból ábrázolások is maradtak ránk, a szamarat jellegzetes vállkeresztjével juhok társaságában ábrázolva. Főleg teherhordóként alkalmazták, de vele tipratták ki szérűn a gabonamagvakat is. Élő terhet is hordott a szamár úgy, hogy két szamár közé székszerű alkotmányt csatoltak s a lovas ebben ült. Mikor az új birodalomban a lovat megismerték és az mindjobban elterjedt, tehát kb. K. e. 1600 táján, a szamár eddigi jelentősége erősen csökkent.

A szamár nagyságban igen variál, míg pl. Szardinia szigetén csak 75 cm. vállmagasságú, tehát vizslanagyságú szamarak élnek, addig pl. Dél-Franciaországban feketebarna, igen nagyfülű fajtát tenyésztenek, mely lónagyságú. Szépek a dél-arábiai Maszkatban tenyésztett nemes és nagy szamarak is és mint jó nyergesállatok Afrikában is igen nagy keresletnek örvendenek.

A hazai szamár általában elkorcsosult és életkedvé-

ben is megcsappant, mert ezt a meleget kedvelő állatot a legmostohább viszonyok között szokás nálunk tartani. A XVI. és XVII. században az Alföldön még aránylag sok volt a szamár, főleg mint a pásztorok málhás állata, de ma a megcsappant nyájakkal, gulyákkal és kondákkal együtt a szamarak száma is erősen megfogyatkozott. Hogy a szamár pedig igen értékes teherhordó és kocsit vonó állat lehet kellő ápolás és tartásmód mellett, azt a déleurópai országokban tenyésztett szamarak bizonyítják, melyek szépek, fürgék és erőteljesek.

A szamarat ősidők óta keresztezik a lóval is és bár az így nyert korcsok, az *öszvérek* nem termékenyek, tehát fajtájukat továbbtenyészteni nem képesek, maguk az öszvérek rendkívül erőteljes és a szamárnál jobban használható állatok. Legújabban nálunk is foglalkoznak öszvértenyésztéssel és az öszvéreket málhásállatként katonai célokra használják. A hegyiágyú két legnehezebb, másfélmétermázsa körüli darabját öszvérekre málházva vitetik, míg a többi résznek és lőszernek szállítására apróbb termetű hegyilovakat használnak fel málhásállat gyanánt, elsősorban a hucul és békási fajtájúakat, de egyéb kistermetű lovat is.

A SZARVASMARHA.

Eleinknek, mikor az uralmenti őshazában, a finnugor kötelékben éltek és halászattal meg vadászattal foglalkoztak, nem volt még házimarhájuk. A marhát ugyanakkor vagy valamivel később szerezték meg maguknak, amikor a lovat, vagyis, amikor az Ázsiából előtörő altáji ogur-török néppel keveredve és annak kulturáját átvéve, lovas és állattenyésztő néppé alakultak és a déloroszországi, meótiszi őshazába költöztek. Minthogy pedig marhaállományukat a mai Dél-Oroszország területén szerezték, természetes, hogy az ott élő őstulok típikus formáját fogták be maguknak és háziasították meg.

Az őstuloknak egykor rendkívül széles elterjedése volt. A kőkorban az Atlanti-óceán európai partjaitól kezdve, kelet felé Belső-Ázsiáig, dél felé Észak-Afrikáig, délkelet felé pedig Kis-Ázsián át Turkesztánig tartott ennek a vadmarhának az elterjedése. Természetes, hogy ily hatalmas földrajzi elterjedés mellett az őstuloknak már vadállat korában is számos fajtája élt. Mindezeket a fajtákat mindenütt háziasította az ember. A leghatalmasabb termetű őstulok fajta, a típikus forma, éppen ott élt, ahol eleinknek az őshazája volt és onnan nyugatra a Kárpátokig; természetes tehát, hogy eleink ezt az alakját háziasították, a nyugateurópai népek ellenben ennek a vadmarhának nyugaton élő fajtáit.

Míg a nyugateurópai házimarhafajták a vad ős különbözősége szerint mind vagy barnafehér vagy feketefehér foltos fajták, addig az eleink által háziasított őstulok utódai a pusztán ősük eredeti vadasbarna színét elveszítették, kifehéredtek, és a mai ezüstös, kissé füstös fehérszínűre fakultak az évszázadok folyamán. Egyébként azonban formában, koponya- és csontszerkezetben, szarvállásban és testmagasságban a legjobban hasonlítanak ma is a vad ősükhöz, a hatalmas testű őstulokhoz.

Csak mellesleg jegyzem meg, hogy Európa többi népei a tőlünk nyugatra élt őstuloknak vadon is előforduló ötféle formáját honosították meg és ez az ötféle házimarha már a kőkorban megvolt. A nyugateurópai, skandináviai, angolországi, alpesi, kárpáti és balkáni marhák tehát végeredményben ennek az ötféle ősházimarhának a keveredéséből álltak elő és jellemzi őket a feketetarka vagy pirostarka szín. A mi házimarhánk mindezektől eltér, mert más volt az őse s mert aránylag a legfiatalabb háziasítású marha, mely a vad ősnek tulajdonságait a mai napig a legjobban megtartotta.

A magyar fajtájú szarvasmarha egyenes leszármazottja az európai típikus őstuloknak, vérkeveredésen nem esett át és ezért arányaiban és tulajdonságaiban a vad őshöz ma is feltűnően hasonlít. Az erdélyi, a podóliai és a magyarból Itáliában tenyésztett campagnai olasz szarvasmarha ugyanolyan, mint a magyar, csak kisebb és gyengébb testalkatú, ami kétségtelenül az évszázados istállózás eredménye. Az istállóban való tartás ugyanis az állat elpuhulását, ellenállóképességének csökkenését és nemzedékek mulva, a testarányok megváltoztatását is maga után vonja. Ezzel szemben a magyar marha istállót sohasem látott, évszázadok hosszú során át mindig ridegen tartották, télen, nyáron, hőségben és fagyban, esőben és hófergetegben egyaránt mindig künn tanyázott a pásztorával. Fal vagy

fedél sohasem védte az időjárás viszontagságai ellen, még a farkascsordák ellen is legtöbbször önmagának kellett megvédenie magát.

Elképzelhető tehát, hogy a mi marhafajtánk mily edzett, erős és ellentálló volt. Meg is volt a jóhíre európaszerte. Ez látta el hússal fél Európát, s amíg magyar marhát kaphattak tőlünk Ausztria, Németország és Olaszország, más marhahúst nem is akartak fogyasztani. A mi marhánk szívósságának és a betegségekkel szemben tanusított ellenállóképességének kétségen kívül az évezredes ridegentartás volt a fenntartója. Marháink félvadak voltak ugyan, de hiteles okiratokból tudjuk, hogy amíg körülöttünk ezerszámra pusztult a pirostarka marha marhavészben, addig ők a megfertőzött területen sem kapták meg a kórságot. Jóllehet ma kiment már divatból a magyar marhának a ridegentartása és a legtöbb állat legalább télen istállóba kerül, az idegen eredetű magyar vöröstarka marhák között olyan nagyon pusztító tuberkulózis még ma is megkíméli őket.

Az észszerű állattartás az volna tehát, ha csak három oldalról zárt istállókat használnánk, hogy a hőmérsékletváltozások szabadon érjék az állatok testét és megedzzék őket. A hatalmas magyar szilajmarha télen hosszú gubancos szőrt eresztett, szép tehát talán nem volt, de a legnagyobb hóförgeteg sem ártott meg neki. Hogy ridegen tartás mellett az idegen nyugateurópai marha is alkalmazkodik a mi éghajlatunkhoz és Alföldünkön alakban is hasonlóvá válik a mi marhánkhoz, azt már több külföldi szaktudós megállapította. Megállapították azt is, hogy a magyar pusztának az a tulajdonsága van, hogy a színes állatok kifehéredenek rajta, amint ezt a birkákon, üregi nyulakon és libákon tanulmányozták és tudjuk, hogy a pirostarka marha is fokozatosan kifehéredik. Így lett a magyar szarvas-

marha is a vadszínű őstulokból két évezred alatt ezüstfehér.

A magyar szarvasmarhafajta a marhák között a leghatalmasabb testű és a legszívósabb szervezetű. Nemcsak testarányaiban és nagyságában hasonlít tehát vad őséhez, hanem ellenállóképességben és a legutóbbi időkig, szilajságában is. Maga a szilaj szó is csak a magyar nyelvben ismeretes és idegen nyelvekre pontosan le sem fordítható. A mi hatalmas, széptermetű marhánk igénytelensége egyenesen mesébe illő. Télen avas fű és száraz nád volt egykoron, ma meg polyva, szalma és tengeriszár az elsége, nyáron meg a savanyú füves helyeket, az ingoványokat járta, ma meg a kisült sziken legel. *Schandl* mondja: „Száz, meg száz tapasztalatunk van arra, hogy a magyar gulyákba vegyített és így hasonló táplálkozásra kényszerített nyugati marhák már csonttá és bőrré soványodtak, mikor a magyar még megőrizte a nála megszokott kondíciót."

Hajdan rengeteg volt a szarvasmarha hazánkban és óriási volt a kivitel. Persze lábon hajtották a szilaj magyar vágómarhát a vásárló külföldre. *St. Vitus* napja körül egész vágómarhaseregeket indítottak útnak a külföld felé, külön erre a célra meghagyott rendkívül széles terelőutakon. A marhakivitel három főirány felé terelődött. Az első volt Bécs és a Németbirodalom; itt eljutottak Nürnberg, München, Augsburg, Regensburg, Ulm, Strassburg stb. piacáig s e városok, amíg csak magyar vágómarhát kaphattak, mást nem is vettek. A másik rész Morvába az auspitzi, magyarul pusztapércsi vásárra vándorolt. A harmadik rész pedig Légrádon, illetve Buccarin át Velence és Olaszország felé igyekezett. A marhaindítás még a XVI. és XVII. században is igen nagy marhatömegeket vitt a külföldre és igen nagy állami pénzbevételt jelentett. Míg a török hazánkban ült, vágómarhában sohasem volt hiány, mert a török a tenyésztőt is, a tőzsért is érdekből védte és támogatta.

A török kiűzetése után azonban a császári gyülevész hadak teljesen elpusztították hazánkat és kiirtották a szarvasmarhákat is.

Hogy a külföld a tősgyökeres magyar szarvasmarhát a legjobb húsú vágómarhának tartotta, azt igen nagy számú okmány igazolja. Tudjuk azt is, hogy drágább volt a német birodalmi városokban húsa, mint a bennszülött ottani marháé, de mégis csak ezt akarták. A Magyarországban dúló háborút azonban megérezte Németország húsellátása is, és a birodalmi városok a mohácsi vész után már sűrűn panaszkodnak a magyarországi hús elmaradása vagy rohamos drágulása miatt. A drágítást saját királyaink végezték, akik mint ausztriai császárok megirígyelték hazánk legnagyobb jövedelmét, mely a kivitt marha után befolyó harmincadokból került ki. A határokon lévő harmincadokat egyszerűen áthelyezték Ausztriába, úgyhogy a marhahajtásból befolyó hatalmas jövedelem már *I. Ferdinánd*tól kezdve a külföldet gyarapította.

Itthon a legkiválóbb családok tőzsérkedést, vagyis marhakereskedést is folytattak, s ennek jövedelméből fedezték a végvárak emelésének és a katonaság tartásának költségeit. A marhakiviteli és felvásárlási monopóliumok és a sok idegen katonaság garázdálkodása azonban lassankint oda vezetett, hogy a tőzsérkedést a magyarok abbahagyták, mely az idegen katontisztek kezébe került, akik saját katonáikkal jobban meg tudták a marhákat védeni a kóbor katonák rablása ellen. A kuruc-labanc világban általános lett a marharablás a kóborló katonák részéről. Különösen a hazavonuló idegen zsoldosok pusztították nagy mértékben az ország marhaállományát. Pl. Buda ostromakor a Lotharingiai herceg parancsára a Dunán innen Somogyig, és a Duna és Tisza közén minden szarvasmarhát elvittek zsákmányként a szegény néptől. Az egykori hivatalos jelentés szerint csak itt 80.000 marhát raboltak. Így

folyt ez általában és az Alföldről eltűnt a szarvasmarha. Az 1695. évben császári biztosokat küldtek hazánkba, akik az egész országot bejárták és jelentették, hogy már csak Erdélyben van szarvasmarha. Még Nagyváradon és Debrecenben sincsen, ahol ezelőtt százezrivel volt. *Aichpül* és *Löwenburg* nevű biztosok jelentik, hogy egész Felsőmagyarországon egyetlenegy darab vágómarhát sem találtak. Mivel pedig Magyarországon már nem találtak marhát, most aztán Erdélyre vetették magukat, hogy az szállítson húst Bécs számára.

A marhatenyésztésből származó óriási jövedelmet Bécs vette el, a marhaállományt pedig gyökeresen kipusztították a Magyarország felszabadítására toborzott csőcselékhadak. Ezek szabadon rabolhattak akkor, amikor a magyar embert Debrecenben marhalopásért még 1669-ben is tüzes fogókkal megszaggatták és nyársbavonták. Aztán kissé jobb idők jöttek és a marhaállomány apránkint részben pótlódott; hisz maradt még marha az Alföld rejtekeiben, különösen a debreceni Nagyerdőben és az Ecsedi lápba rejtve, meg Erdélyből is hoztak be tenyészállatokat, de régi nagyságát soha többé el nem érhette és végleg letűntek azok az idők, amikor pl. Nürnberg azzal dicsekedett, hogy egymaga 70.000 darab magyar szarvasmarhát fogyaszt évenkint.

Céltudatos, kitartó munkával újból felszaporíthattuk volna tehát ősi magyar szarvasmarhaállományunkat, ha közben e fajta maga ki nem megy a divatból. A XVII. és XVIII. században divatba jött nagyjaink körében a nyugati szokások majmolása, mely szokás észrevétlenül egyre jobban elterjedt és apránkint átalakította a magyarság életszokásait és gondolkozásmódját. Míg eleink a marhát csak húsa és munkája miatt tartották, nyugati eszmék hatása alatt súlyt kezdtek helyezni a tejtermelésre is. A magyar tehén azonban nem adott tejet, mert eddig csak borját táplálta vele és minthogy senki meg nem fejte, teje hamar elapadt. Ahelyett, hogy az új

szükségletnek megfelelően, céltudatos munkával, jó tejelő teheneket tenyésztettek volna ki a minden más marhafajtánál jobb magyar fajtából, egyszerűen már kész, idegen fajtájú, külföldi teheneket hoztak be az országba. A legelső *svájci teheneket Eszterházy Pál* herceg hozatta 1680-ban; példáját egyre többen és többen követték, a magyar tehén fölött pálcát törtek és kimondták rá, hogy tejelésre alkalmatlan.

A XIX. század végén mégis megpróbálkozott a magyar tehenek tejeltetésével *Jósika Gábor* báró, 64 darabból álló szamosfalvi tehenészetében, s imé, a borjú-tejen kívül, 1893-ban 1964 liter, 1903-ban 2400 liter volt az istálló átlaga. *Szentkirályi Ákos* feljegyzése szerint mások is hasonló jó eredményeket értek el. Ha tudjuk még azt is, hogy a magyar fajtájú tehénnek 4—4,2% zsírtartalmú a teje, maga az állat pedig igénytelen, szívós és a tüdővésszel szemben is ellentállóbb az összes nyugati fajtáknál, még nagyobb a mulasztás, amit ezen a téren elkövettünk. Előállt az a furcsa helyzet, hogy ma tejelőteheneinknek több mint 92%-a idegen eredetű.

Idegen eredetű marha mindig volt hazánkban, mert a nemzetiségek saját fajtáikat magukkal hozták betelepülésükkor; de e fajtáknak úgyszólván semmi jelentőségük sem volt, míg a magyar fajta virágzott. Mikor a tejtermelés kezdetét vette, e fajták közül a bonyhádkörnyéki svábság marhája tűnt ki a legjobban. Ezeket a svábokat *I. Lipót*, majd *Mária Terézia* telepítette oda bajor és frank jobbágyokból, akik magukkal hozták barnavörös frank marhájukat, illetve teheneiket, melyeket kezdetben magyar bikákkal folyattak be. Később svájcból a *berni fajta* bikát importálták, mikor pedig Svájcban kialakult a *szimmentáli marha*, ezzel keresztezték. Így alakult ki itt, mint új magyar pirostarka fajta, a bonyhádi marhafajta, mely igen jó tejelőnek bizonyult és az ország helyi viszonyait is megszokta.

Innen származtak el aztán az egyre újabb és újabb szimmentáli vérrel frissített pirostarka állatok nemcsak a Dunántúl minden részére, hanem egyre jobban az Alföldre is.

Marhaállományunk tehát a XVIII. századtól kezdve már nem egyöntetű, mert a magyar fajta mellett idegen eredetű marhákat is egyre nagyobb mértékben tenyésztettek. A marhaállomány lassan gyarapodott, úgyhogy pl. 1835-ben kivitelünk elérte a 308.592 darabot. A XIX. században azonban újabb baj érte a marhatenyésztést, mert a hetvenes években a Balkánról behurcolták a marhavészt, mely aztán nálunk kiszámíthatatlan károkat okozott.

Azt látjuk tehát, hogy az ősi magyar szarvasmarhafajta közismert, páratlan kiválóságai dacára is egyre jobban háttérbe szorul a pirostarka idegen eredetű marha mellett. 1870-ben még hazánk egész marhaállománya majdnem tisztán magyar fajtájúakból állt, 1884-ben az állománynak 80,4%-a, 1895-ben 65,9%-a, 1911-ben 31,1%-a és 1924-ben már csak 17,6%-a volt magyar fajtájú. Ma hazánkban az igásökröknek 36%-a, a teheneknek pedig csak 8,2%-a magyar fajtájú. A magyar fajtát tehát ma már csak igásökörnek és részben hízlalásra tenyésztik. Legújabban pedig a régi nagy magyar marhaszállítmányokból Olaszországban továbbtenyésztett és ott kissé átalakult maramman bikákkal próbálják húsosabbakká tenni őket.

A világ legszebb magyar gulyái a Hortobágyon legelnek, mégpedig a debreceni, nagyiváni és kunmadarasi gulyák, de pl. Karcag városában már egyetlen magyar fajtájú marha sincsen, még az igásökrök is pirostarkák! Pedig a világ legkiválóbb igásökre a magyarfajtájú.

Míg a pirostarka a svájci éghajlathoz hasonló dunántúli éghajlat alatt és az üde legelőkön jól beválik, addig az Alföld száraz és meleg légkörében, a kemény, tippanos és kisült legelőkön csak tengődik, rengeteg

vizet kíván és előbb utóbb mind tuberkulotikussá válik. Rideg tartás mellett nem veheti tehát fel a versenyt a magyar jószággal, mégis már 200 év óta egyre ezt a fajtát erőszakolják az Alföldön is. Kétségtelen, hogy újabban, a sok magyar vér hatására és a hosszú idő alatt szerzett alkalmazkodás révén az úgynevezett magyartarka jószág egyre jobban beválik belterjes tartásmód mellett, de a külterjes tartást még most sem bírja.

Erdélyben az ősi *erdélyi magyar fajta*, mely ugyanolyan, mint az alföldi, csak kissé kisebb termetű és szarvai is kisebbek, kb. ugyanolyan arányban megfogyott, mint testvére Magyarországon. Itt is vagy a magyar pirostarka, vagy a tiszta szimmentáli fajta az uralkodó a bivaly mellett.

Még egy marhafajtánk van, mely szintén idegen eredetű és a XIX. század hatvanas éveiben hozták be nagyobb számban Svájcból, Tirolból és Stájerországból: ez a *borzderes fajta*. Barnafeketés kisebb állatok, jól tejelnek, de tejük zsírban sovány, az ökreik pedig gyengék. A havasi legelőket jól értékesíti. Az ország szarvasmarhaállományának csak mintegy 2%-át alkotja ez a fajta, melyből a ruténség apró barnamarhájával való keresztezéséből Kárpátalján a mármarosi tájfajta alakult ki.

Amint azt a ló és juh esetében is láttuk, az ősi, jól bevált, igénytelen, szívós és ellentálló ősmagyar szarvasmarha szintén rendkívül mefogyott hazánkban s csak legújabban döbbent rá a köztudat arra, hogy kihalása pótolhatatlan veszteség lenne és rendkívül értékes állattól fosztana meg bennünket. Remélni lehet tehát, hogy megvédik a teljes pusztulástól.

A BIVALY.

Ez az óvilági szörnyetegre emlékeztető állat minden valószínűség szerint nem honfoglaló eleinkkel jött hazánkba, hanem már itt találták, mert tudjuk, hogy 560-ban az avarok hozták be hazánk területére. Egyébként ma Európában csak Déloroszországban, a Balkánon, Délolaszországban és hazánkban van elterjedve. Az ázsiai vagy árnibivaly háziasított alakja, mely vad ősétől alig különbözik. Bár nagyságbeli és színbeli árnyalatok vannak köztük, fajtákra mégsem bomlott szét és megőrizte őséhez való rendkívüli hasonlóságát.

Amilyen megdöbbentő a külseje: arckifejezése fékezhetetlen vadságot, szemei alattomosságot árulnak el, egész testalkata pedig valami ősi erőnek és szilajságnak a megtestesítője, olyan kisigényű és szerény állat, mely beéri a legrosszabb, legfásabb és legszárazabb takarmánnyal s a mocsaras területek sás, szittyó, nád, káka és hasonló más, háziállattól elkerült növényei adják legkedveltebb csemegéit.

Ez a fekete állat nálunk 135—150 cm. marmagassággal bír. A Dunántúli nagygazdaságok bivalya általában nagyobb termetű, mint a Kárpátalja és Erdély szegény földmíves népének házibivalya.

Minthogy a bivaly úgyszólván semmiféle ápolásra sem szorul és megelégszik olyan takarmánnyal, melyet a többi háziállat nem fogyaszt el, haszna aránylag na-

gyobb, mint a szarvasmarháé. Két bivaly ereje megfelel három ökör erejének, de lassabban mozog, mint az ökör. A bivalytehén teje pedig igen nagy zsír- és fehérjetartalommal bír, ezért ára is nagyobb, mint a szarvasmarháink teheneinek tejéé. Íze is kellemes és ha tisztán tartják és jól kezelik, kellemetlen szaga sincsen. A bivalytehén tejtermelése azonban nagymértékben ingadozó; átlagban egy-egy tehén évente kb. 800 liter tejet termel.

A bivalybika kisebb, mint a tehén. Hizodalmasság tekintetében messze elmarad a szarvasmarha mögött. Húsa kissé pézsmaszagú, de ez a kellemetlen mellékíz a borjú húson nem érezhető.

Általában hallgatag állat, csak a felbőszült bikák, vagy borjukat féltő tehenek hallatják röfögő bőgésüket. A bivaly igen szereti a vizet és ha teheti, fél napot is eltölt a vízben, hol kitűnően úszik és bukik és még a kérődzést is vízben úszva végzi. Ahol mélyvizű tó vagy folyó nem áll rendelkezésére, beéri sekély patakokkal vagy mocsarakkal is, és ilyen helyeken hihetetlenül összepiszkítja magát az iszappal, mely rászárad hatalmas testére.

Mint nagyerejű és igénytelen igavonó éppen a legszegényebb nép kezén találjuk meg hazánkban Kárpátalján és Erdélyben. Aknaszlatina környékén és a Mezőségben hatalmas bivalycsordákat láthatunk, sokhelyen külön bivalyborjakból álló csordákat is. Magyarország nagybirtokosai főleg Somogy- és Zalavármegyében tenyésztik, elsősorban nagy izomereje miatt, de tejhasznáért is. Míg a nagybirtokokon állománya lassan fogy, az erdélyi nép kezén a bivaly-állomány szaporodó irányzatot mutat.

A SERTÉS.

Egészen kétségtelen, hogy voltak olyan ősmagyar sertésfajták, amiket honfoglaló eleink nem találtak itt mai hazánk területén, hanem keletről magukkal hoztak. Sikerült kimutatnom, hogy a szalontai fajtát honfoglaló eleink hozták magukkal hazánkba. Történetíróink is, magyar sertésfajtáinkkal foglalkozó szakíróink is mind azt tartják, hogy honfoglaló eleink sertést nem hoztak magukkal, mégpedig azért nem, mert nomádok voltak, nomád népnek pedig nincsen disznaja. Csak a honfoglaláskori kútfők alapos ismerője, *Hóman Bálint* az egyetlen, aki határozottan állítja, hogy a honfoglalóknak sertéskondáik is voltak. „Előmagyar őseinktől örökölt, halász, vadász kedvtelésüknek továbbhódolva, az ogur keveredés óta rendszeres termelő gazdálkodást folytattak. Főfoglalkozásuk az állattenyésztés volt. A ló és szarvasmarha mellett disznót, juhot, kecskét is tenyésztettek és egy-egy nemzetség állatállománya ezrekre, sőt tízezrekre rúgott." Ezzel a megállapítással visszatért *Anonymus*nak, Béla király névtelen jegyzőjének hitele, aki a magyarok eredetéről írva, ugyancsak azt mondja, hogy Dontőmagyarországon lakó magyaroknak sertéskondáik is voltak. Magát a sertést ugyan nem említi, de elmondja, hogy Dontőmagyarország nagy mocsaraiban oly sok volt a nemes vad, hogy nemcsak a nemesek és szabadok, hanem a gulyások, kanászok és juhászok

is coboly (nyúszt) prémmel díszítették öltözetüket. A „subulcus" szó csak kanászt jelent és semmiféle más pásztort nem jelenthet. Ha tehát voltak kanászok, nyilvánvaló, hogy volt disznó is. Hasonlóra lehet következtetni *Bölcs Leó* bizánci császár leírásából is. Ez volt a nézete *Herman Ottó*nak is, aki szószerint ezt írta: „Azon az alapon rekesztik ki a sertést a honfoglalók állatállományából, mert fiadzáskor kényes és mert a vizet nem nélkülözheti, tehát nagy utak megtevésére alkalmatlan. Ez a felfogás azonban nem állhat meg, mert csak a már egyhelyen gondosan tenyésztett disznó válik érzékennyé . . . Az ősök sertése még nem is távolodott volt el messzire az ősfajtától, a vaddisznótól, amit az is bizonyít, hogy legősibb fajtáink, melyek csak korunkban indultak veszni, mint a bakonyi és szalontai fajta, mind csíkos malacot vetettek; így mint a törzsfaj, a vaddisznó, ugyancsak állották a förgeteget és viszontagságot, lábon pedig könnyű szerivel mentek Gömörből Slavonia tölgyeseibe makkra és onnan vissza; — Bécsről nem is szólván."

Biztosra vehetjük, hogy eleink sertést is hoztak magukkal s ez a sertés csak a *szalontai fajtájú* lehetett. A többi ősi sertésfajta a honfoglaláskor itt élt már hazánkban, azokat tehát az ittlakó népségtől vették át. Hogy milyen sertések éltek akkoriban itt, azt is sikerült kideritenem, mert a római korból leírások, az avar korból pedig házi sertéskoponyák is maradtak fenn. A honfoglalókkal érkezett sertéskondáknak tehát mindjárt kezdetben alkalmuk volt az itt talált házi- és vadsertésekkel való keresztezésre. Ez meg is történt. A keveredés még a XIX. századbeli szalontai fajtán is bizonyos csonttani bélyegekből leolvasható.

Visszatérve arra, hogy honfoglaló eleink sertéskondákat is hoztak magukkal, ez azért érdekes, mert határozottan bizonyítja, hogy honfoglaló eleink, — szemben az általánosan hitt felfogással, — nem voltak

nomádok. Nomád népnek nincs és nem is volt soha sertése. Eleink nem voltak kóbor pásztorok, hiszen évszázadokig megültek egy-egy őshazában és azt csak külső nyomásra hagyták el, nyugat felé vándorolva s újból megtelepedve. A hazán belül azonban kisebb vándorutat tettek: a téliszállásokról kiköltöztek a nyáriszállásokra állataikkal együtt. Ezt azonban még 200 év előtt is általánosan megtették az Alföldön, már pedig nomádok biztosan nem voltunk akkor. Ennek az ősi szokásnak a maradványa az, hogy az alföldi városok gazdálkodó lakossága tavasszal kiköltözik a városból a tanyára manapság is.

Abban minden régi író megegyezik, hogy hazai sertésfajtáink között a leghatalmasabb termetűek a szalontai disznók voltak. Óriási „borjúnagyságú", bronzvörös, lángvörös vagy téglavörös szőrű, horpadt homlokú, marakodó természetű szép állatok. Hajdan ez a fajta volt az Alföld északi és északkeleti részén, az északkeleti erdős megyékben és Erdély nagy részén elterjedve. Legutóbbi tenyészterülete Bihar, Szatmár, Szabolcs, Hajdú és Békés volt. Ma már kihalt.

A szalontai disznó tartásmódja külterjes volt. Ahol tölgy- vagy bükkerdő volt, ott a makkoltatás járta, ahol meg mocsár volt, ott az terített asztalt ennek az ősi fajtának. Az északkeleti erdőségekben szalontai sertések híztak a makkon. Munkács környékének sertéstenyésztéséről sok okmány szól. A munkácsi uradalom 16 kanászára főszámadó ügyelt, akit disznókirálynak hívtak. Ahol pedig nem volt erdő, ott az egész éven át a legelőn éltek a disznók. *Györffy István* írja, hogy: „A szalontai disznónak az volt a tulajdonsága, hogy a tengerinek oda sem szagolt, csak a réti, erdei gyökerekért, férgekért élt-halt."

„A disznó-nyáj egész esztendőn át a rétet búj ta. Annyira vad volt, hogy terelni is alig lehetett. Ha megindult, nem ott állapodott meg, ahol a pásztor akarta,

hanem ahol ő akarta. Mindig a zsombékos helyeket, sarakat, fentőket, fenekeket kereste. Bement a ménesek, gulyák által megközelíthetetlen helyekre, sőt ott érezte csak igazán otthon magát. Megúszták azok a hináros helyeket is, amelyikbe a marha beleveszett volna."

„A disznónak mindig terített asztala volt a rét. Tavasszal az édes nádcsíra, a vadmadarak millióinak tojása, fiókája; nyáron a harmatkása, csigák, tekenősbékák, az elapadt vizek tömöntelen hala, a férgek megszámlálhatatlan faja; ősszel, télen a kotuba húzódott férgek, a nád, de főleg a gyékény lisztes gyökere, a téli álmot alvó kisebb vadak, mind-mind a disznó táplálékai voltak. Télen nemcsak hogy le nem soványodott, sőt inkább hájat lökött."

„A kocák évente többször megrühedtek és 8—12 malacot is vetettek. A nyáj a kotuból, zsombokból hányt köralakú akolban tanyázott vagy maga dúrt magának bányát. A hasas koca kiszakadt a nyájból s valami gödröt keresett, ha pedig nem talált, bányát túrt. A bánya köré sásst, gyékényt és egyebet güzült s abba fialt; néha akkor bökkentek rá a pásztorok, mikor a malac már hat hetes is volt. Ilyenkor a meglepett emse majd megölte azt, aki odament."

Így volt ez régebben a török háborúk idején is. Már *Oláh Miklós* leírta, hogy a rendezetlen vizek és nagy mocsarak visszavonuló vizében hemzsegő halat sertéshízlalásra használták eleink, hogy pedig a ridegen tartott szalontai sertés veszedelmes jószág volt, arról egy német, *Ed. Meyer*, is megemlékezik, mondván: „Rendkívül vadak, juhokat és gyermekeket megtámadnak és megölnek." Ilyen tartásmód mellett bőven volt alkalma a szalontai sertésnek a vaddisznóval való keveredésre is.

Minthogy a szalontai disznó úgyszólván mindig csak a legelőn élt, ezért igen edzett és a betegségekkel szemben igen ellenálló volt. Annál inkább csodálkoz-

nunk kell azon a rövidlátáson, mely ezt az ősi és kitűnő hússertésünket pusztulni engedte. Pusztulása külkereskedelmi okokra vezethető vissza: a zsírsertéskereslet megnövekedett. S bár ősidők óta volt kistermetű, mangalicaszerű zsírsertésünk is, mégis, mikor a szerb sumadinka sertés itteni tenyésztése megkezdődött és a világszerte ismert és elismert magyar mangalica kialakult, a Szalonta környéki birtokosok is mind sorban áttértek a szalontai sertés tartásáról a mangalica tartására és az ősi szalontai fajtát még a megkísérlett állami beavatkozással sem lehetett a kihalástól megmenteni. Vére a környéken itt-ott fellépő vörös mangalicákban és a szalontainak mangalicával való céltudatos keresztezéséből lett ú. n. újszalontai fajtában még visszakísért. Minthogy azonban maga a szalontai fajta teljesen kihalt, ezeknek a keverékfajtáknak is csak rövid lehet már az életük, mert a mangalicavér egyre erősebben túlsúlyra jut bennük.

A többi ősi sertésfajtáinkat honfoglaló eleink minden valószínűség szerint itt találták már. Kétségtelen, hogy a Kárpátkoszorú völgyeiben meghúzódó szláv népség kezén az onnan még ma is ismert, igen nehezen gyarapodó *hegyidisznó* élt és nem lehetetlen, hogy az erdélyi havasokban már akkor is ott élt az ottani nép kezén a *tüskésszőrű házisertés* fajta, szintén ősi, igen primitív és kihalófélben levő fajta. A magyarság e két sertésfajtát sohasem tartotta.

A Bakony—Vértes vidékén a honfoglaláskor is itt élt már a *bakonyi sertésfajta*, mely kétségtelenül a vaddisznó háziasított alakja, s a háziasítást ugyanazon a környékén talán a kelták végezték. A bakonyi fajta vaddisznószerű, sötétordas színű, palaszürke bőrű, aránylag hosszú koponyájú állat volt. Betegségekkel szemben ellenálló, edzett, mindig ridegen tartott, állandóan erdőségekben legeltetett, félvad hússertésfajta volt ez is, melyet nagy tömegben szállítottak ki a bécsi piacra,

ahol Bagun-nak nevezték (ami a Bakony elrontott neve). Az állat, amint azt Németországi múzeumokban őrzött hiteles koponyákról megállapítottam, a magyarországi vaddisznó és a balkáni házisertés fajták vérének keveredéséből alakult ki az évszázadok folyamán s ezt a kétféle jelleget keverten tartalmazta már a honfoglalás idejében is. Régi iratok e fajta kondáit „fekete konda" névvel jelölik, sötétordas, hullámos szőrük és palaszürke sötét bőrük miatt. Ma a Bakony egész területén még visszaütés alakjában sem lelhető már meg, helyét mindenütt a mangalica foglalta el. Bagun név alatt utódai azonban ma is élnek még Horvátországban. A gicán nevű horvát fajta is egyenes folytatása az ősi bakonyi fajtának, mint ahogy a gica, göndört, kondort jelentő magyar szóból lett a horvát gicán szó is. A bakonyi sertéskondák hazánkban egész éven át az erdőn éltek és makkon híztak.

Igen ősi, ugyancsak itt talált és már majdnem szintén teljesen kihalt régi sertésfajtánk a *siska* is. Ez a fajta nem Magyarország területén keletkezett, hanem hazánktól északra, s az ott élő vaddisznó háziasított alakja, melyet a délszlávok, akik északról vándoroltak le mai lakóhelyükre, hoztak magukkal északi őshonukból. A siska ősmagyar szó, mely a finnugor nyelvcsoport tagjaiban mindenütt megvan és disznót jelent. Ez az állat a Balatontól délre a Dráváig terjedő területen élt egykor hatalmas kondákban és a magyar disznótartás ősi, klasszikus területén, a somogymegyei Zelicségben ennek a kondáiról emlékeznek meg a legrégibb Árpádkori okmányaink. Kaposvár és Szigetvár között terült el ez a disznóparadicsom s az ottani nép ősi kanászközségek ivadéka. S bár ma már ott is mangalica járja az erdőt, az öreg kanászok közül még él néhány, aki elmondja, hogy a zelicségi disznó felálló sertéjű, „rikés" disznó volt, mely igen tudott menni és ugrani, mert hosszú vékony volt a lába. Az orra és feje is

hosszú volt, úgyszintén a farka, füle csúcsos, szőre ordas. Állandóan buffogott, nem legelt oly csöndben mint a mangalica, kitűnő volt a szaglása is, látása is és nehéz volt őrizni. Ma már csak itt-ott látni egy-egy utódát, amint ott mondják egy „rikés disznót" a zelicség területén. De Horvátországban még ebből is van.

Igen ősi fajta a régi, kistermetű *alföldi zsírsertés*ünk, melynek koponyáit már az avar sírokból ismerjük vizsgálataim alapján s mely a XIX. századig itt élt Alföldünkön. A honfoglalók szolgaszemélyzetének sírjaiból az Alföldön sertéscsontok is kerültek elő, sértetlen koponya is akadt és meg lehetett állapítani, hogy az akkori és ottani disznó az avarok házisertése, illetve annak egyenes leszármazottja volt.

Ez a disznó aránylag kicsiny termetű, sűrű göndörszőrű állat volt, hátán elfekvő sertékkel és kétféle színben. Volt fehér és volt fekete fajtája, utóbbinak a hasaalja sárgásvörös volt. Rövidfejű, aprófülű, nyakán csengetyűket viselő, étkes és jó mezőn hamar gömbölyűre meghízó fajta volt, melynek zsírjáról azt mondják a feljegyzések, hogy igen könnyen olvadt és nyáron elfolyósodott. Szalonnája is oly lágy volt, hogy nyáron csepegett. Bakonyival vagy szalontaival búgatva, keményebb szalonnájú és nagyobb termetű állatokat nyertek belőle.

Ez az ősi alföldi zsírsertésfajta és annak sokféle változata volt az alanya a mai magyar mangalicának, mely a szerb sumadinkafajtával való keresztezéséből alakult ki hazánkban.

Ősi parlagi sertésfajtánk volt a *réti disznó* is, olyan vadsertés jellegű magyar fajta, mely valószínűleg a szalontai fajtának elvadulásából és a hazai vadsertésekkel való állandó vérkeveredéséből keletkezett. Rendkívül vad és alig terelhető kondái a kiterjedt tiszamenti rétségekben tanyáztak. *Györffy* erről is érdekesen ír: „A rétnek megvolt a maga külön disznaja, melyet ősapáink

igen szerettek. Nem volt ugyan olyan zsírtömeg, mint a mangalica, de azért finom szalonna hasadt róla; húsa, sonkája meg olyan volt, hogy csuda! A rétben tökéletesen úgy viselkedett, mint a vaddisznó. Egyébként a koca gyakran vadkannal búgott, így nem is csoda, ha a réti disznó, meg a vaddisznó nagyon húztak egymáshoz. Megfogni csak erre a célra kieszelt disznófogóval tudták, leölni meg csak golyós fegyverrel lehetett. A réti disznó a réttel együtt eltűnt." Ez a vaddisznószerű, sötétordas színű réti disznó is eltűnt, de mangalicával kevert korcsait még megtaláltam Tarpán és a Nagykunság különböző részein.

Ugyancsak ősi magyar sertésfajta a *túrmezei* vagy turopoljei is, mely ma csak Horvátországban, a Száva mentén, a Zágrábtól Sziszekig terjedő Turmezőn él, mintegy százezernyi darabban. E terület 24 községét *IV. Béla* király telepítette, lakosságának ő adott nemességet és kiváltságokat. A sertés a kiterjedt mocsári tölgyerdők makkjából és bendőjéből élt és hízott. Ma két változata él, egy síma- és egy göndörszőrű. Közepes hosszúságú fejű, horpadt homlokú, barnafoltos, rózsaszínű orrkarimájú állat, melynek törzse minden más horvát vagy balkáni disznófajta törzsénél hosszabb. Lábai is hosszúak, csülkei sárgák, testszőrzete szőke, de testén elszórva nagyobb vörösbarna foltok vannak. Alakjában hasonlít a kihalt szalontai fajtához. Ma csak az említett területen él, de évszázadok előtt magyar kanászok tenyésztették és elterjedése benyult a Muraközbe és az Alföld déli részére is.

Mindezek az ősi sertésfajtáink eltűntek tehát, s helyüket ma legnagyobbrészben a magyar rögön kitenyésztett mangalica és az Angliából behozott hússertésfajták foglalják el.

A *mangalica* magyar zsírsertésfajta, melynek megszületését pontosan ismerjük, s melynek története 1883-ban kezdődött. Mikor *József* nádor hallott a belgrád-

környéki sumadinka fajtájú szerb disznó kiváló hízóképességéről, megbízott egy sertéskereskedőt, hogy szerezzen részére ebből a fajtából és ellátta ajánló levéllel is *Milos* fejedelemhez. Mikor az meghallotta, hogy ki részére akar a kereskedő vásárolni, 1883-ban 2 kant és 9 emsét ajándékba küldött el *József* főhercegnek. Ezzel a kis csürhével indult meg a kisjenői tenyészet, melyből néhány év alatt 2774 kant és 6014 kocát adtak el magánosoknak tenyészállatok gyanánt. Szerbiából is egyre több és több tenyészanyagot hoztak be. Itt az ősi alföldi zsírsertésünket keresztezték vele. Az eredmény oly kiváló volt, hogy mindenütt gyors ütemben megindult a meglevő magyar sertésállomány átformálása és a sumadinkasertés domináns jó tulajdonságai megjavították nemcsak az ősi alföldi zsírsertésből lett ivadékot, hanem a többi ősi magyar fajtát is és mindet zsírsertésekké alakították át.

Kezdetben ahány gazdaság volt, annyiféle volt az alakulófélben levő új magyar mangalica fajta és az egyes korcs új fajtákat tenyésztőjükről nevezték el, így volt pl. *Szunyogh*-fajta, *Lovasi*-fajta, *Draveczky*-fajta stb. a kisjenői mellett. A sertésállomány átformálása az egész ország területén gyors iramban folyt, de *Dely Mátyás* és *József* már harminc évvel az új irány megkezdése után azt írja, hogy: „Az Alföldön alig 30 éve, hogy terjedni kezdett, de terjedésével a sertések eddig nem tapasztalt különféle nyavalyáit is elterjesztette..." Meghonosodott tehát vele együtt az addig ismeretlen sertésvész is hazánkban! A zsírsertéstenyésztés divatjának esett áldozatul a szalontai, a bakonyi és a többi ősi hússertésünk, helyüket mindenütt az újonnan kitenyésztett mangalicák foglalták el, és hússertésünk egy sem maradt. Ezt a hiányt aztán behozott angol hússertésekkel pótolták *berkshirei* és *yorkshirei* fajtával, melyek közül az utóbbi terjedt el hazánkban.

A behozott angol hússertések azonban már egyálta-

lában nem hasonlíthatók edzettség, igénytelenség és szívósság tekintetében kihalt ősi hússertésfajtáinkhoz, sőt igen kényesek, igényesek és betegségekkel szemben is rendkívül érzékenyek. Ezért keresztezik őket a mangalicával, s az így nyert korcsok külterjes tartás mellett jobban be is válnak, mint angol szülőjük, de a korcsok továbbtenyésztésre alkalmatlanok, mert utódaik elvesztik jó tulajdonságaikat. Úgyhogy mindig újra és újra kell tehát e korcsokat előállítani.

A magyar mangalica kitűnően sikerült fajta, mely 18 hónapos korában elérheti a két és negyed métermázsa súlyt és levágva 74% fehérárut (háj, szalonna, zsír) ad, hátszalonnája pedig 20 cm vastagságú lehet. Ez ma a világ legjobb zsírsertése. Az állományunk azonban még ma sem egységes. A következő színváltozatok fordulnak elő: a *szőke*, a szőrszálak sárgásszőkék; a *fekete*, melynek szürke színű bőrén fekete a szőrözet; a *fecskehasú*, melynek törzse feketeszőrözetű, de a hasa sárgásfehér vagy sárgásbarna, és végül a *vadas* vagy *baris*, ordas szőrözettel.

Ezek közül a szőke a legjobban kitenyésztett alak, a leghízékonyabb, de egyúttal a legkényesebb is. A fekete a siska és sumadinka keresztezéséből alakult, edzettebb, mint a szőke. A fecskehasúak Horvátországból behozott fekete fajtának az itteniekkel való keresztezéséből alakultak, végül a vadas a réti, bakonyi, szalontai fajták visszaütéseként jelentkezik és a legellentállóbb, de legkevésbbé hízékony változat.

Erdélyben igen szeretik a *báznai sertést*, mely mangalica, angol berkshirei és yorkshirei vérkeveredése által állott elő és továbbörökíti az e keveredésből szerzett tulajdonságait. Teste fekete, de a törzs közepe fehér, amiért örves disznónak is hívják. Testformára, fejlődésgyorsaságra és szaporaság tekintetében középhelyen áll a berkshirei és mangalica között és fiatal kor-

ban húsra, később zsírra szokták hízlalni, jó eredménynyel. Szintén aránylag igénytelen és ellenálló fajta, melyet Erdélyben igen szeretnek.

Ősi sertésfajtáink tehát mind kihaltak, szerencse, hogy az itt kialakult mangalica oly kitűnően sikerült és nagyrészben pótolni tudjuk őket.

A MACSKA.

A macska tulajdonképpen nem is igazi háziállat. Háziállatnak ugyanis csak azokat az állatokat mondhatjuk, melyek emberi beavatkozás következtében nagy gazdasági jelentőségre tettek szert és melyeknek szaporítását az ember irányítja és tartja kézben. Ezzel szemben a házimacskának semmiféle gazdasági jelentősége sincsen, sőt nálunk a legtöbb helyen határozottan kártékony. Ami pedig a tenyésztés emberi irányítását illeti, még a legszendébb cicuska is, ha rájön a szerelem, elkóborol és maga választja ki a párját, minden emberi irányítás és beavatkozás nélkül.

Míg továbbá, összes többi háziállatunk olyan vad ősöktől származik, amik maguk is falkában, csordában éltek egy-egy tapasztalt idősebb egyén vezetése alatt, melynek engedelmeskedtek s e csordás ösztönüket mint háziállatok is megtartották, vezéröknek elismerve az embert, addig a macska vad őse is, a házimacska is egyedüljáró és önálló egyéniség, mely nem ismeri az alkalmazkodást és mint háziállat sem ragaszkodik a gazdájához, legföljebb csak a házhoz és megszokott környezetéhez. Ezek szerint tehát a macskát épp oly kevéssé mondhatjuk igazi háziállatnak, mint pl. a kanári madarat, melynek nincsen gazdasági haszna, vagy a méhet, melynek nászrepülést végző királynéját a herék

tömegéből egy minden emberi beavatkozás nélkül termékenyíti meg.

Nem gazdasági jelentőségének köszönheti tehát a macska, hogy háziállat lett belőle, hanem vallásos okoknak. A régi egyiptomiak Bast nevű istennőjének ugyanis a nőstény oroszlán volt szentelt állata. Később, az V. és VI. dinasztia idején e veszedelmes állatot a núbiai vadmacskával kezdték helyettesíteni, mert a nőstényoroszlán kisebbített másának nézték. Így lett a núbiai macska Bast istennő szent állata. Kezdetben mindig csak vad núbiai macskákat tartottak és haláluk után ilyenekből készítették a macska-múmiákat. A szelídítésnek első nyomaira csak a XII. és XIII. dinasztia idejéből való mumiákon akadunk. A núbiai macska tehát háziállat lett az egyiptomiaknál, de onnan a szomszédos népekhez csak aránylag nagyon későn terjedt el. A görögöknél és rómaiaknál csak a K. u. I. században kezdett általánosabban ismertté válni. Úgy látszik, hogy Németországban még a VIII. században sem ismerték s a XIV. században is igen ritka lehetett. Kis-Ázsiába is kb. abban az időben jutott el a házimacska Egyiptomból, mint Európába, de ott gyorsabban terjedhetett, legalább is Kr. u. a VI. században már Kínában is ismerték.

Biztos, hogy honfoglaló eleink ismerték a hiúzt és az itteni vadmacskát. Az Árpádok idejéből számos helynévben benne van a macska neve; de hogy a házimacska mikor és honnan került hozzánk, azt még nem tudjuk.

A BAROMFI.

A magyar baromfi hozzá tartozik a vidéki vagy tanyai magyar házhoz, nélküle az ilyen házat elképzelni sem lehet. Míg a többi háziállat a férfinép gondozását élvezi, addig a baromfi ősidők óta a gazdasszony keze alatt él, az asszony gondozza, ő értékesíti és használ is rendesen ő élvezi.

Hajdan a magyar asszonyok nemcsak virágos- és gyümölcsös-kertjükre voltak büszkék, hanem baromfiudvarukra is. Hogy ez régen csakugyan így volt, igen nagyszámban fennmaradt régi családi levél bizonyítja. S bár e levelek nagyasszonyainktól származnak, nincsen okunk abban kételkedni, hogy a kisnemesség és a nép asszonyai ebben a tekintetben mások lettek volna. Ezek a levelek most századok multán elárulják nekünk azt, hogy főasszonyaink nemcsak főztjükre, kézimunkájukra voltak büszkék és hogy a kertgazdaság mellett a szárnyas majorságra is nagy gondot fordítottak és derekasan megállták helyüket. S bár e levelekben a legközönségesebb baromfiról nem sok említést találunk, de a ritkább baromfit gyakran emlegetik, hízott pulykákat, pávákat, gyöngytyúkokat, kappanokat még a királyi udvarnak is küldözgettek és elismerést érdemeltek velük.

Nádasdyné pl. már januárban fiatal libákkal lepte

meg *I. Ferdinánd* királyt. Ugyanő, 1546 január hó 6-án a királynénak is küldött szárnyasokat.

Sárkány Antal uram büszkén jelenti asszonyának Bécsből, hogy a pávákat, lúdfiakat és kappanokat bemutatta a királynénak. Azt írja: „Szinte az ő belső házában (vagyis belső szobájában) mutatám be. Jó néven vevé és csodálkozék a lúdfiakon". *Báthory Erzsébet* 1587-ben karácsonyra küldött lúdfiakat *Zrinyi Doricának*. A fiatal libák azonban megfagytak a nagy hidegben az úton, mint írja: „Meghaltak az nagy derék hidegben."

Igen korán megültették a kotlósokat, úgyhogy karácsonyra, de januárra rendesen nemcsak rántani való csirke, hanem lúdfiak is voltak a háznál. Minthogy pedig az akkori szokás szerint egy-egy nagyasszony mellett sok nemes leányka nevelkedett és nagyszámú fehércseléd is szolgált, a baromfitenyésztés módszereit azok is elsajátították és otthon aztán hasznosították tudásukat. Akkor híre-hamva sem volt még a költőgépnek, de korai kiscsibe, meg kisliba mégis volt mindig. Tudták, mivel kell etetni a tyúkot, hogy kotoljon, s persze meleg helyen is tartották őket a hideg téli időben. Mint ahogy ma is benntartja kotlóit és fiatal pihés csibéit a falusi gazdasszony a meleg konyhában.

A megültetésre kiszemelt állatokat fűtött helyen tartották és erősen borsozott főtt kölessel etették, amibe még főtthúst, porrátört tojáshéjat és különböző füvek porát is belekeverték. A többi baromfi ásott, veremszerű ólakban telelt, olyanfélékben, amilyeneket ma is látni még faluhelyen. A melegben tartott és gondosan etetett jó tojók folyton tojtak és hamarosan megkotlottak, úgyhogy már igen korán megültethették őket, hogy a tél kezdetére meg legyen a kiscsibe, kisliba. Ha meg nem akadt idejében kotlós, borba áztatott kenyérrel lerészegített kappanokat ültettek meg az év bármely időszakában. A kikelt pihés aprójószágot is fűtött he-

lyen tartották a hideg időben. Nagy becsülete volt az ilyen korai pecsenyének a jó bécsiek előtt, akik el sem képzelhették, hogy mi módon tudják a magyar gazdasszonyok a hidegben is kotlásra bírni szárnyasjószágukat.

Ha nagyasszonyaink leveleit böngésszük, mindúntalan találkozunk sárga törökkacsák, óriáskacsák, közönséges kacsák, ludak, tyúkok, pávák, gyöngytyúkok és az indiainak mondott pulykák nevével. Utóbbi szárnyasok akkoriban terjedtek el nálunk és igen nagyra tartották és erősen tenyésztették őket.

A páva, a pulyka és a gyöngytyúk tehát aránylag fiatal szerzeményünk és csak a XV. században kezdtek nálunk terjedni. A *páva* keletindiai madár, mely ott az erdőkben ma is vadon él. Hogy Európába mikor került, azt biztosan nem tudjuk, de a régi görögök *Periklesz* idejében már ismerték. *Arisztotelesz* szerint az ő idejében, vagyis K. e. 350 évvel, Görögországban már el volt terjedve. A régi rómaiak lakomáiról tudjuk, hogy azokon a páva nagy szerepet játszott. Németországban és Angliában a XIV. században még ritka volt és úgylátszik, mihozzánk Németországból került a XV. század végén. Itt aztán hamar elszaporodott, legalább is 1630 után gyakran szerepel nagyasszonyaink leveleiben.

A *pulyka* amerikai madár. Amerikát 1492-ben fedezték fel és a pulykát is hamarosan, még a XV. században áthozták Európába. Itt legelőször Spanyolországban és a Földözi-tenger mellékén tenyésztették. Innen átterjedt tenyésztése keletre, ahonnan aztán indiai tyúk neve alatt a törökök révén jutott el hozzánk a XVI. század legelején, s ettől kezdve gyakran szerepel régi leveleinkben. A betelepített pulykák főleg a Duna és Tisza közén terjedtek el, egy fekete (eredeti) és egy fehér változatban, mely utóbbi lassan túlsúlyra kerül a feketével szemben. Az utolsó 50 évben pulykaállományunkat bőségesen keresztezték a nagyobb testű mexi-

kói pulykával. Minthogy a kis pulyka megázás és megfázás iránt igen érzékeny, a Tiszántúlon pedig legszárazabb és nyáron a legmelegebb hazánk éghajlata, ez a vidék volna a pulykatnyésztésre a legalkalmasabb. Pulykatermelésünknek felét ma kisbirtokosok végzik. Békében igen nagy kivitelünk van belőle Angliába.

A *gyöngytyúk* az afrikai vadgyöngytyúk háziasított alakja s mint vad madarat a pún háborúk idejében a római birodalomba is behozták, hol húsa és tojása csemege számba ment, bár *Plinius* kellemetlen mellékízéről is megemlékszik. K. u. 1500 táján portugál hajósok újból behozták Európába. Meg kell azonban említenem azt is, hogy *Kormos* a Jászó melletti Takács barlang hallstadti rétegeiből kimutatta csontjait, tehát K. e. 500 évvel itt élt még e madár hazánk területén.

A házi gyöngytyúk kissé nagyobb lett, mint aminő vad őse, egyébként ugyanolyan. Szereti a bokros, cserjés, gyümölcsös helyeket, hol táplálékát bőven megtalálja. Minthogy igen edzett madár, ólat sem kíván, hanem legszívesebben fán éjszakázik. Az olvadó hólé és nedvesség iránt azonban ez is érzékeny, s ilyenkor ólban kell tartani. Mintegy 100 tojást tojik évente s kitűnő ízű tojásait különösen a franciák szeretik. Húsát Anglia és Belgium kora tavasszal nagyban keresi. Minthogy pedig minden baromfink közt a gyöngytyúk a legszorgosabb rovar- és gyommagirtó és táplálékkeresés közben igen nagy területet szeret bebarangolni, külterjes gazdaságokban igen jó eredménnyel és haszonnal tenyészthető.

E háromféle háziszárnyasunk tehát újabb és csak a XVI. században terjedt el nálunk általánosan. Velük szemben a házityúk, a lúd és ruca őslakóknak mondható, mert kétségtelen, hogy honfoglaló eleink már ismerték és tenyésztették őket és biztos az is, hogy e háromféle szárnyast magukkal is hozták Déloroszország területén lévő meótiszi és etelközi hazájukból.

A tyúk, kakas, csirke és pislen, ami szintén csibét jelent, régi magyar szavak, amelyek már 1200-ban személynévként is szerepeltek.

A *házityúk* is ázsiai eredetű madár, tehát nem európai őslakó.

Házityúkjaink minden fajtája az Elő- és Hátsó-India földjén és az indiai szigeteken ma is vadon élő, bankivatyúkra vezethető vissza. Maga a vad törzsalak is több fajtára bomlik s mindezek, minden házityúkkal továbbszaporodásra alkalmas utódokat hozhatnak létre. A vad bankivatyúkból szelídítette meg az ember a házityúkot Indiában, K. e. mintegy 3000 évvel.

A vad bankivatyúk, az apró magyar parasztty úkhoz hasonló nagyságú és színezetű madár. Igen nagy hajlama van a változékonyságra, úgyhogy könnyen lehet belőle új fajtákat kitenyészteni. Tudjuk, hogy a tyúk megszelidítve K. e. kb. 1400 évvel már elkerült Kínába, Elő-Ázsiába és Egyiptomba. A népvándorlások idején aztán a különböző népek szerteszétvitték a megszelídített őstyúkot, melyből a különböző vidékek más-más éghajlata, növényzete és megélhetési viszonyainak megfelelően, már igen korán jellegzetes tyúkfajták alakultak ki vidékenkint.

Egészen bizonyos, hogy eleinknek régi hazájukban is volt már tyúkjuk. E tyúk még bankivatyúkszerű lehetett, vagyis olyanféle, mint az aprótermetű parlagityúk, illetve kakas, vörösesbarna fogolyszerű tollmustrázatával, a kakas meg zsandártoll farokkal. Súlyuk csak mintegy háromnegyed kilónyi lehetett. Kétségtelen az is, hogy mai hazánk területén már a honfoglalás előtt is voltak házityúkok az ittélő népek birtokában. Régi alföldi avar sírokban gyakran találni tyúkcsontokat is, melyeket a halottal együtt, pecsenye alakjában temettek el. E csontokból a mai tyúknál jóval kisebb termetű tyúkra lehet következtetni. Ilyenféle apró tyúk lehetett honfoglaló eleink tyúkja is, mely

valószínűleg mindjárt a honfoglalás után kereszteződött az itt talált tyúkállománnyal. Itt alakult ki aztán a magyar rögön, az ősi, parlagi tyúk, mely jól repülő, élelmes és vad természetű szárnyas lehetett. Teste is, tojása is, a mai tyúkénál csak félnagyságú volt, színe pedig megegyezhetett a fogolyszerű tyúkok és bankivaszerű kakasok színével.

Mai tyúkjaink tehát nagyobbak, húsosabbak és szelídebbek, mint őseik voltak, ami természetes is. Míg őseink csak hosszabb-rövidebb ideig laktak egy helyben és nagyszámú legelőjószágukat követve nyáron új, még le nem legelt tájak felé húzódtak, bizonyos, hogy baromfijukat nádból vagy vesszőből font kasokban is magukkal vitték. Akkoriban a tyúk tehát az embertől csak védelmet kapott. Amint azonban végleg megtelepedtek, a megtelepedés meghozta a baromfi részére is a helyhezkötöttséget, a földmívelés pedig meghozta részére a szemtermést, melyet most már nem kellett teljesen egyedül és önállóan megkeresnie. A nyugalom és a bőségesebb táplálék minden valószínűség szerint abban nyilatkozott meg, hogy minden egyes baromfinemzedék teste egy hajszállal nagyobbra nőtt. Az is jótékony hatású lehetett, hogy megtelepedésünkkor a hozott tyúkállomány az ittlakó népektől új vért kaphatott. A nyugati kóborlások idején talán egy-egy nyugati, nagyobb termetű, eleven kakast is hazahozhattak vitézeink, mely aztán itthon éreztette vérfelfrissitő és testnagyító hatását.

Nagyobb tömegű új vér került tyúkállományunkba a török hódoltság idején, mert a törökök kakasviadalokat tartottak, erre a célra kakasokat magukkal is hoztak és tudjuk, hogy nemcsak kakast, hanem egész baromfiállományt is telepítettek hazánk szívébe.

Tyúktenyésztésünk a legnagyobb átalakuláson mégis az utóbbi 50 év alatt ment keresztül, mikor nyugati faj-

ták vérfelfrissítő hatása révén, céltudatosan alakították át tyúktenyésztőink tyúkállományunkat. Gyorsabban növő és nagyobb húsú csirkék tenyésztése, több tojást tojó tyúkok termelése volt a cél. Minthogy pedig a külföldön ilyen kitenyésztett fajták már voltak, ezeknek behozatalával és magyar tyúkállományunkkal való keresztezéssel iparkodtak emelni magyar tyúkjaink termelőképességét. Ugyanazt látjuk tehát itt is, mint a szarvasmarha tenyésztésben, hogy mikor tejelő tehenekre volt szükség, külföldről hozták be a célnak megfelelő, már kitenyésztett fajtákat. Tudjuk, hogy ezzel a módszerrel irtották ki az ősi magyar tehenet az ország legnagyobb részében és telepítették helyébe az idegen eredetű pirostarka marhát. Tyúktenyésztőink azonban nem követtek el ekkora hibát. Megelégedtek az idegen fajták vérfelfrissítő és nemesítő hatásával, de mindvégig megtartották a régi parlagi tyúkállományt a létrehozandó új magyar baromfiállomány alapjául. Tehát úgy jártak kb. el, mint lótenyésztőink.

Legelőször Észak-Amerikából *kendermagos plimut* kakasok kerültek hozzánk a XIX. század nyolcvanas éveiben s itt hamar megszerették őket. Igen jó keresztezést adtak a magyar tyúkokkal, melynek eredményeként még ma is felismerhetők a nagyobb termetű kendermagos, sárgalábú tyúkjaink. Mintegy tíz évvel később Angliából behozták az *orpington* kakasokat, melyek fehér, fekete vagy sárga színű, zömök testű rövid és fehérlábú állatok voltak, kitűnő fehér hússal s e tulajdonságot átörökítették s így ezzel is hasznára váltak a magyar tyúkállománynak. E két idegen fajta és más behozott fajta is általában a magyar baromfi testnagyságát és húsminőségét volt hivatva növelni. A tojástermelés fokozására az állam mintegy tíz éve *Rhode Island* kakasokat oszt ki nagy tömegben. Ma tehát az állam irányítja tyúktenyésztésünket tenyészkakasok kiosztása révén. A cél az, hogy a Duna—Tisza közé és

a Felvidéken kendermagos, Dunántúl sárga, Tiszántúl pedig fehér legyen a tyúkállomány. Erdélyben is igen nagy a Rhode Island-i által nemesített baromfiállomány, különösen Kolozsvár környékén, itt tehát szintén sárga színű anyagot kellene tenyészteni, mint Dunántúl.

A mai tyúkállományunkban tehát évezredek vérkeveredésén kívül nyugati, nagytermetű fajták vére is bőven van, s mindennek eredményeként a magyar tyúk, melynek kitűnő húsa világszerte elismert, az állomány 80%-ában ilyen megjavított anyagból áll, 15% még régi parlagi tyúk és 5% fajtiszta külföldi tenyészállat. Tojástermelésünk is évről-évre nő. Mai átlagunk tyúkonkint országos viszonylatban még csak évi 65 tojás. Ez kevés, mert vannak kitenyésztett, jóltojó fajták évi 300 tojás termeléssel.

Talán érdemes megemlíteni, hogy honfoglaló eleink a házityúkon kívül *fácánt* is tartottak háziállatként. Erre val, hogy Oroszországban, a Manics és Kuma közén, ahol ma is igen sok a vad fácán, a kozákok ma is „madsarszkie petuski", azaz magyar tyúknak hívják a fácánt, amint azt már *Pallas* és *Dugonics András* is megemlíti.

A fácánnak eredeti hazája a Káspi-tó környéke volt, de már emberemlékezet óta meghonosodott Európában. Talán a Kolchisban levő Phasis városból került először Görögországba és innen jutott el fokozatosan Dél-Európába. Arra adatunk nincsen, hogy eleink a honfoglalás után itt is tartottak volna háziállatként fácánt, de hogy századokkal később a vadaskertekben hemzsegett a fácán, azt számos oklevél bizonyítja.

Gazdasági jelentőség terén ma második helyen áll a baromfiak között a *lúd*. Ősi háziszárnyasunk, mely a vad nyárilúdtól származik. E szürke, márciusi vagy nagy vadlúdnak nevezett madár ma is fészkel még az

Alföld megfelelő helyein és hajdan, amikor még tele volt az Alföld vadvizekkel és lápokkal, óriási tömegben élt nálunk. Színe fölül barnásszürke, alul sötétszürke. Hasa és alsó farkfedőtollai fehérek, szárny- és farktollai feketék. Büszkébb tartású és gyorsabb mozgású, mint a belőle származó házilúd.

A házilúdat már a babiloniak ismerték, Egyiptomban Isis istennő szent madara volt és K. e. 2800 évvel nagyban tenyésztették. A régi görögök különösen a lúdtojásokat értékelték nagyra, a rómaiak pedig mint Junó szent madarát nagy becsben tartották. A kapitóliumi ludak történetét mindenki ismeri.

A lúd tehát már régóta háziállat, mégis alig változott. Nagyobb lett, nyaka is hosszabb, törzse vízszintesebb tartású, és nehezebb, farka, szárnya rövidebb, színe pedig legtöbbnyire fehér, de egészben véve ma is olyan, mint vad ősе. Minden országnak megvan a maga különleges lúdfajtája. A mi parlagi lúdunk itt született az Alföldön, amikor még tele volt minden lápokkal, nedves erdőkkel és rétségekkel és amikor a vadlúd százezrivel költött még nálunk. Kétségtelen, hogy mindenütt kiszedték fiókáit és otthon a baromfiudvarban felnevelték őket. Ezt igen sok írott feljegyzés bizonyítja. Tudjuk azt is, hogy felnőve elvágták a szárnyukat, nehogy elrepüljenek. E vadludak aztán keveredtek a már meglevő háziludakkal. Hajdanában túlnyomó volt a szürkeszínű házilúd, de újabban egyre inkább csak a fehér változatot kedvelik, értékesebb tolla miatt.

Az ősi magyar parlagi lúd javítására is idegen fajtákat használták fel. Ilyen volt a toulousi lúd, mely Dél-Franciaország kedvező éghajlata alatt igen nagyra nőtt meg. Ebből a fajtából tenyésztették ki Emden vidékén az ú. n. emdeni ludat, nagytestű fehér, haslebenyes ludat, melyet a mi lúdállományunk feljavítására is felhasználtak. Van azonban ősi származású, tiszta magyar

eredetű, nagyobb testű, fehértollú, nemesített lúdunk is, minő a balatoni és a szegedi lúd. A magyar lúdnak nemcsak fehér és szürke színű változata van, hanem van egy fodrostollú változata is, melyet török lúdnak neveznek és puhább, kunkorodó fehér tolla miatt szeretnek.

A *ruca* vagy *kacsa* szintén ősrégi magyar háziszárnyas, mely a vad tőkéskacsa háziasított utóda. Megszelídítése a történelmi idők hajnalán a görögöknél következett be Európában, Ázsiában pedig a kínaiaknál. *Arisztotelesz* még nem ismerte, de a rómaiak már nagyban tenyésztették.

Biztos, hogy házikacsáink megszelídítése itt történt hazánkban. Hajdan sokkal több volt a házikacsánk, mint ma. A vad tőkésruca tojásait, fiókáit éppúgy kiszedték és a majorsággal otthon épp úgy felnevelték, mint a vadlúdét. A törökökkel aztán már nemesített és nagyobb testű házirucák is kerültek hazánkba, melyeket az egykorú levelek mindig megkülönböztetnek az itteni rucáktól. A török által hozott kacsák aztán beleolvadtak az itteni állományba és megjavították azt. Újabban a délkínai, pekingi kacsával javítják, mely nehéz és négyszögletes testű, homorú hátú, rövid és durva lábú, rövid, vastagnyakú és halványsárga tollú fajta, a parlagi magyar ruca megjavítására igen alkalmas.

A háború előtt búzakivitelünkből származó jövedelmünk után mindjárt a baromfi és tojáskivitelből eredő jövedelem következett nagyság tekintetében. Nagy kincs tehát a magyar baromfiállomány, mely fejlettségét a magyar gazdasszony áldott kezének köszönheti. Fajtáink megérdemlik a szeretetet és busásan megfizetik azt a kis munkát, melyet ápolójuktól követelnek.

Vannak tehát, amint e kis munka végigolvasásából láttuk, ősi magyar állataink, melyek a szomszédos népek

állataitól különböznek és olyan ősi magyar értékeket képviselnek, melyet továbbtenyészteni és megőrizni nemcsak hasznos feladat, hanem magyar kötelesség is. Ezek az állatfajták évezredek óta híven szolgálták eleinket, nem érdemlik meg tehát, hogy mi, kései utódok hálátlanul elforduljunk tőlük és kipusztítsuk őket, hogy helyükbe új és idegen fajtákat telepítsünk.

IRODALOM

1. *Dr. Hankó Béla:* A magyar ló eredete. Debrecen, 1935.
2. „ „ „ A magyar szarvasmarha egykori gazdasági jelentősége. Debrecen, 1935.
3. „ „ „ A magyar szarvasmarha eredete. Debrecen, 1936.
4. „ „ „ A magyar baromfi eredete és gazdasági jelentősége. Debrecen, 1936.
5. „ „ „ A magyar juh eredete, multja és jelene. Debrecen, 1937.
6. „ „ „ Ősi magyar sertéseink. Debrecen, 1939.
7. „ „ „ Ősi magyar kutyák. Debrecen, 1940.
8. „ „ „ Az ősi magyar fekete juhnyáj. Debrecen, 1941.
9. „ „ „ Ősi magyar háziállataink. Debrecen, 1940.
10. „ „ „ A hucul ló és tenyésztése Turjaremetén. Kolozsvár, 1942.
11. „ „ „ Székely lovak. Kolozsvár, 1943.

TARTALOM

	Lap
Bevezetés	3
A kutya	5
Komondor	7
Kuvasz	10
Puli	10
Pumi, mudi	11
Szelindek, kopó, vizsla, agár	13
A juh	16
A magyar racka	16
Selyemgyapjas-, merinó-birka	21
Fésűsgyapjas-birka	22
Oláh-racka, cigája	23
A kecske	26
A beoár-, prisca és a pödröttszarvú kecske	27
A ló	29
Vadlovak: a taki és a tarpán	29
Honfoglalóink lova	32
Lóállományunk további sorsa	34
Angol félvér, telivér, arab ló, lipizzai fajta, konyik	39
Hucul, békási, székely, muraközi, pinkafői fajta	40
A szamár	42
Öszvér	43

A szarvasmarha 44
A magyar marha története 45
Svájci, berni, szimmenthäli, bonyhádi fajta 50
Erdélyi magyar, borzderes fajta 52
A bivaly 53
A sertés 55
A szalontai disznó 56
Hegyi-, tüskésszőrű-, bakonyi-disznó 59
A siska 60
Az alföldi zsírsertés; a réti disznó 61
A túrmezei disznó; a mangalica 62
A berkshirei és yorkshirei fajta 63
A macska 66
A baromfi 68
Pulyka 70
Gyöngytyúk 71
Házityúk 72
Fácán; lúd 75
Kacsa 77
Irodalom 78

MTA AKADÉMIAI KÖNYVTÁR TÁRA

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 361/1951/1 sz.

A

KINCSESTÁR

egyéb történelmi tárgyú kötetei :

BARTONIEK EMMA
A KÖZÉPKOR (14)

KMOSKÓ MIHÁLY
AZ ISZLÁM (17)

BALLA ANTAL
AZ UTOLSÓ SZÁZ ÉV TÖRTÉNETE (18)

TÖRÖK PÁL
A FRANCIA FORRADALOM TÖRTÉNETE (19)

LIGETI LAJOS
KÍNA (20)

KNIEZSA ISTVÁN
A SZLÁVOK (26)

BAJZA JÓZSEF
JUGOSZLÁVIA (28)

SZÁSZ ZSOMBOR
ROMÁNIA (28)

GOGOLÁK LAJOS
CSEHSZLOVÁKIA (29)

BÁRÓ VILLANI LAJOS
A MAI OLASZORSZÁG (30)

Ára kartonban 80 fillér, egészvászonba kötve 1·20 P